

ХАРТЫЯ МІЖНАРОДНАГА ПЭН-КЛУБА*

Літаратура — з'ява нацыянальная па паходжанні, але яна не ведае дзяржаўных межаў і павінна заставацца сродкам зносін паміж народамі, нягледзячы на праблемы нацыянальнага і міжнароднага характару.

Пры складаных міжнародных акалічнасцях і асабліва ў час вайны нацыянальныя або палітычныя імкненні не павінны ўздзейнічаць на творы мастацтва на шкоду справе абароны гуманізму.

Сябры (члены) ПЭН-клуба абавязаныя заўсёды карыстацца сваім аўтарытэтам у грамадстве дзеля ўмацавання ўзаемапаразумення і павагі паміж народамі, а таксама ўсімі сіламі процідзейнічаць класавай і нацыянальнай варожасці, асабіста супрацьстаяць усім відам зняваги і дыскрымінацыі па расавых ці нацыянальных адзнаках, абараняць агульначалавечыя ідэалы, ідэалы міру і згоды ў свеце.

ПЭН-клуб выступае ў абарону прынцыпаў свабоды інфармацыі ў кожнай краіне і паміж усімі краінамі свету, ягоныя сябры абавязваюцца выступаць супраць падаўлення свабоды слова ў любой яе форме ў той краіне і ў тым грамадстве, да якіх яны належаць, а таксама — калі гэта магчыма — ва ўсім свеце.

ПЭН-клуб выступае ў абарону свабоды друку і супраць увядзення цэнзуры ў мірны час.

ПЭН-клуб лічыць, што рух чалавецтва да больш высокіх формаў палітычнай і эканамічнай арганізацыі вымагае свабоднай крытыкі ўрадаў, органаў кіраўніцтва і палітычных інстытутаў. З тае прычыны, што свабода забяспечваецца добраахвотнай адказнасцю за свае ўчынкі, сябры ПЭН-клуба абавязваюцца выступаць супраць такіх негатыўных аспектаў свабоднага друку, як ілжывасць у публікацыях, наўмысная фальсіфікацыя, скажэнне фактаў або тэндэнцыйная і несумленная іх інтэрпрэтацыя дзеля палітычных, групавых і асабістых мэтаў.

* *17 — 21 траўня 1994 года Беларускі ПЭН-цэнтр ладзіў Міжнародны кангрэс "Пост-таталітарнае грамадства: асоба і нацыя". Прапануем чытачам "ЗНО" тэксты выступленняў на Кангрэсе Іны Рагачы, Карнеліуса Плацяліса, Яцэка Бахеньскага, Міхася Тычыны, Яўгена Сверцюка.*

Іна РАГАЧЫ (Фінляндыя)

КРАХ КАМУНІЗМУ — ВЫБУХ РАСІЗМУ?*

Вялізная тэрыторыя, якая ў свеце агулам называецца Расеяй, на працягу ўсёй сваёй гісторыі заўсёды заставалася свайго роду "Оруэлаўскім месцам" — дзе рэальнасцю быў захапляльна дасканалы Абсурд. Нязменна здзіўляючы слухачоў, гіганцкі Расейскі Аркестр высоўваў мноства экстра-ардынарных салістаў: Таталітарызм, Абсалютызм, Імперыялізм, Халуйства, Паслухмянасць і г.д., але дырыжор гэтага аркестра вечна быў тым самым, і ягонае імя — спадар Абсурд. Пакаленне за пакаленнем — на працягу тысячагоддзяў — людзі, што жылі і жывуць на вялізнай тэрыторыі, нараджаліся і паміралі пад музыку гэтага Аркестра. Зразумела, што для большасці з іх яна гучыць натуральна. Такая сітуацыя, калі пераважная большасць тутэйшых людзей шчыра, глыбока і можа нават падсвядома ўспрымае абсурд за норму, а "другую, чужую", не знаёмую ім рэальнасць — за абсурд, — і сталася, як мне здаецца, тым, што вызначыла неабходнасць абароны дэмакратыі ў гэтай частцы свету.

Аналізуючы ўсю расейска-савецкую гісторыю, мы мусім прызнаць, што паслядоўны антыгуманізм вельмі істотна паўплываў на саму сутнасць чалавечай натуры. Сумна да адчаю, але гэта факт: у выніку тысячагадовага таталітарызму Страх тут стаўся мацнейшым за Годнасць.

Але ж 75-гадовая практыка камунізму, што вызначыўся ў здзяйсненні супертаталітарнай селекцыі грамадства, адыграла ключавую ролю ў тым жахлівым стане і грамадства, і асобы, у якім і былы СССР, і іншыя сацкраіны апынуліся на парозе новага тысячагоддзя.

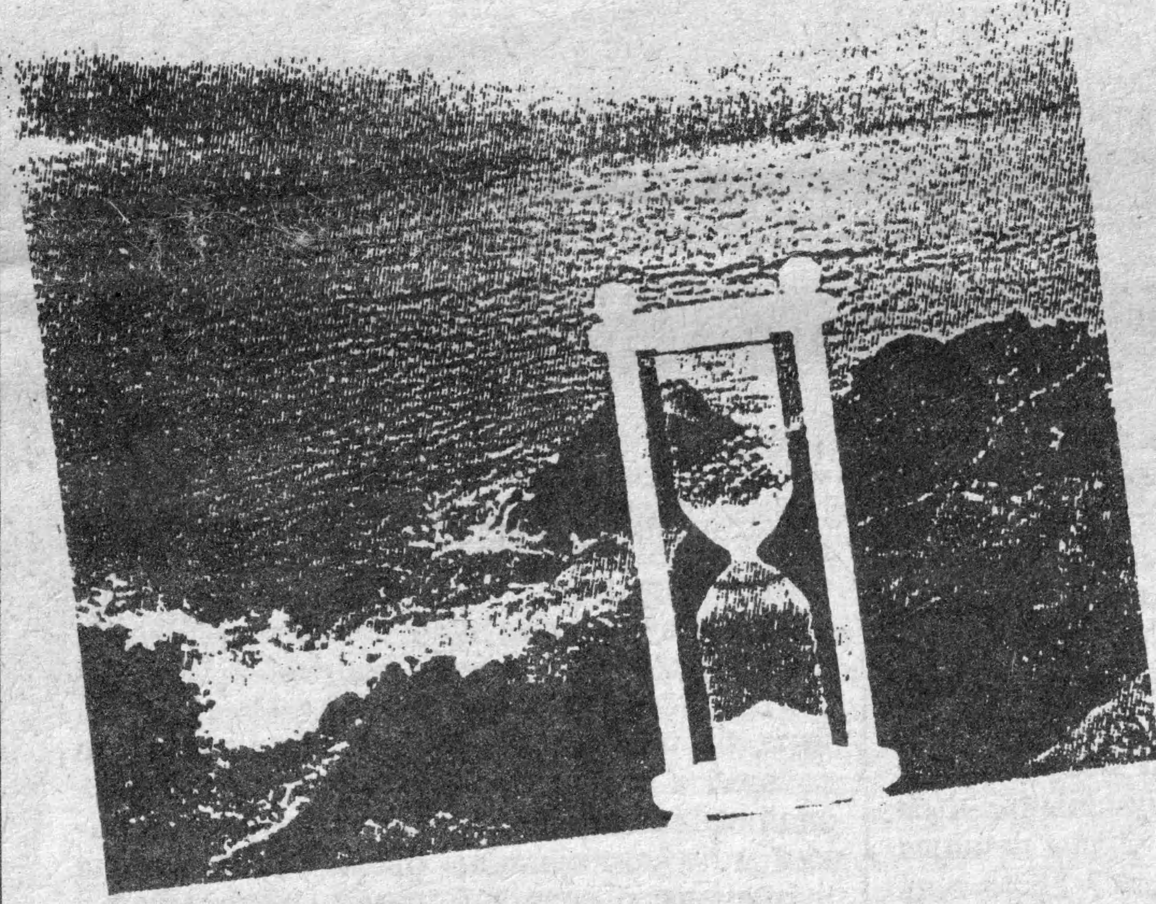
На свеце не так шмат рэчаў, якія нельга спасцігнуць, і, безумоўна, да такіх рэчаў не стасуецца посткамуністычная прастора, што ўвесь час павяргае свет у непаразуменне. Гістарычныя, палітычныя ды ментальныя працэсы, што адбываюцца тут, можна і зразумець, і прадказаць. І, магчыма, запабегчы, калі стане розуму і канструктыўнай палітычнай волі. Для гэтага патрэбныя ўсяго дзве рэчы: вывучаць, а не выдумляць гісторыю і называць усё сваімі ўласнымі імёнамі: здрадніцтва і баязлівасць — здрадніцтвам і баязлівасцю, а не "вымушаным супрацоўніцтвам ці складанымі гульнямі з органамі"; акупацыйны рэжым і тэрарызм — акупацыйным рэжымам і тэрарызмам, а не "выкананнем інтэрнацыянальнага абавязку"; расізм, фашызм і чарнасоценства — расізмам, фашызмам і чарнасоценствам, а не "пошукамі праваслаўнай самасвядомасці і выяўленнем нацыянальнай ідэі".

Паглядзіце на 50-тысячную чырванасцяжную калону, якая крычыць "Осанну" свайму "прэзідэнту" Руцкому; пачытайце ідэалагічнае абгрунтаванне і ясна выкладзеную праграму "дзяржавы расейскай нацыянальнай дыктатуры" і бязлітаснай вайны з габрэямі, што падрыхтаваў метрапаліт Санкт-Пецярбургскі і Ладажскі Іаан; паназірайце за адкрытай, нікім і нічым не абмежаванай і ўсё ўзрастаючай актыўнасцю баявых фармаванняў Баркашова, паслухайце ваяўнічыя заклікі кэдэбэшнага генерала Сцерлігава, — у якой заўгодна дэмакратычнай краіне за такія дзеянні іх выканаўцы на *законнай* аснове апынуліся б у вязніцы. Але пра якую законнасць можна гаварыць у краіне, у парламенце якой прадаюцца "Майн Кампф" і "Міф XX стагоддзя"?! У Расейскай Дзяржаўнай думе гэтыя азбука і лемантар фашызму прадаюцца свабодна і з поспехам.

У гэтых абставінах няма чаго здзіўляцца не толькі татальнай народнай нянавісці да ўсіх разам і кожнага паасобку "черножопого", "узкопленочного", "жида", але і санкцыянаваным уладамі цэнтральных гарадоў дыскрымінацыйным мерам супраць іх. Звычайны расізм. Сёння, у хаатычных рэаліях посткамунізму, ён паўстае перад намі зладзейскім дзіцём ханжаскага пралетарскага інтэрнацыяналізму.

Посттаталітарная свабода выяўлецца як свабода ад нормаў цывілізацыі, пачварным балем ксенафобіі, неўтаймаванай нянавісцю да чалавека. Тут звяртаюць на сябе ўвагу наступныя абставіны: па-першае, сінхроннасць праяў гэтай выродлівасці розуму ў розных краінах, а па-другое, відавочнае супадзенне расізму, што актывізуецца з дня на дзень, з крахам камунізму.

Сумна і крыўдна, што статкавы спосаб мыслення зноў стаўся ўжытковым — ды адыгрывае ўсё болей актыўную ролю — напрыканцы XX стагоддзя: "желтыми" і "черножопыми" належыць пагарджаць, "горбоносым" не месца на нашай вялікай "курносай" радзіме!..

Выбухі расізму не сціхаюць і ва Усходняй Еўропе: у Славакіі натоўп лямантуе над магілай мясцовага фюрэра Цісо; у Румыніі рэгулярна б'юць — і забіваюць да смерці — дзесяткі этнічных венграў, габрэяў і цыган; у Венгрыі накал антысемітызму запатрабаваў умяшальніцтва Папы Рымскага, а ў любімай і роднай краіне Папы Іаана Паўла II і ён сам нічога не можа парабіць — тут "Майн Кампф" вось ужо некалькі гадоў лічыцца ў спісе бестселераў... З-за пабуранай Бярлінскай сцяны на пляцы нямецкіх гарадоў выскачыў цудоўна закансерваваны на ўсходнім баку дух "добрага моцнага" нацызму.

Але і на заходнім, некамуністычным баку свету ў затухлых ужо расісцкіх вогнішчах невялікіх груповак фанатаў быццам бы падкінулі паліва: заенчылі п'яныя істэрыкі ў Швецыі; пачалі абразліва ставіцца да эмігрантаў у Францыі; вялікімі накладамі друкуюцца розныя "карычневыя" творы ў Аўстраліі; у ЗША расіст "вышэйшай пробы з шляхетным радаводам" Дональд Дзюк ледзь не быў абраны губернатарам штата Луізіяна, і нават у мірнай, спакойнай і разважлівай Фінляндыі пачалі з'яўляцца ўлёткі, часопісы з патрабаваннямі стэрылізацыі ўсіх неблакітнавокіх небландзінаў, а летась менавіта ў Фінляндыі адбыўся буйнейшы ў Еўропе пагром габрэйскіх могілак, калі былі пашкоджаныя 173 помнікі з тых 300, што знаходзіліся там.

Якая ж сувязь краху сусветнага камунізму з выбухам сусветнага расізму? У былым сацыялістычным лагеры — гэта эфект скінутых ланцугоў ва ўмовах поўнай ці частковай адсутнасці вопыту і традыцый дэмакратыі. Цяпер, на пачатку посткамуністычнага грамадства (калі можна ўсё!!!), расіст апынаецца ў роўных правах з манархістам: арганізацыю яго мы і зарэгіструем афіцыйна, і газету дазволім выдаваць і распаўсюджваць, і кнігі — якія заўгодна, і час на радыё выдзелім, а мітынг тых, хто "нацыянальна самавызначаецца", будзем ахоўваць. Гэта не істотна, што такіх санкцый у нас няма.

Пошук і выяўленне ворага — цудоўны занятак і сур'ёзная маральная сатысфакцыя люмпенізаванай камунізмам масавай свядомасці мільёнаў, якая небяспечна знаходзіць сябе пад магутнымі шатамі шавіністычных ідэй пабудовы моцнай і мананацыянальнай, "зусім нашай" дзяржавы, з якой свету належыць размаўляць толькі "на Вы", аб чым нам нядаўна было заяўлена. Сурова папярэдзілі, але вось забылі растлумачыць: а чаму, уласна, свет абавязаны Расіі "выкаць"? За якую такую ласку? Згодна памерам тэрыторыі, магутнасці ўзбраення, колькаснаму складу войска? Ці колькасці стукачоў, выдатна ўладкаваных ды квітнеючых і сёння дзякуючы старым сувязям і асаблівасцям нацыянальнага характару? Калі па шчырасці, то гэтыя салдафонскія закіды дзеля палохання ўсяго астатняга чалавецтва — смешныя і дурнотныя. "Ад страху паважаюць" — гэта даўні расейска-савецкі забабон. Ад страху не "выкаюць", а толькі — "ыкаюць"...

Што да акрыяўшых духам расістаў Захаду , то яны — зусім лагічна кіруючы за развіццём падзей — палічылі, што цяпер, нарэшце, надышоў іх час. Да таго ж рэцэсія падтрымлівае шыхты незадаволеных, нервуе і дэпрэсуе грамадства і стварае падобны матыў "прыблудных ворагаў", якія замінаюць звыкламу нам росквіту — ва ўсялякім разе, яны займаюць нашыя працоўныя месцы, пабіраюцца з нашымі дзяўчатамі і адкусваюць ад салодкага пірага нашых сацыяльных дапамог!.. На Захадзе, аднак, існуюць — і функцыянуюць — законы, якія забараняюць расізм і караюць за ягоныя праявы. Да таго ж на Захадзе навідавоку актыўная рэакцыя адмежавання ад расізму і грамадскасці, і палітычнага кіраўніцтва. Ніводная праява расізму на Захадзе пасля краху камунізму не засталася без караючага адказу. Шведскі прэм'ер-міністр Карл Білдт, прэзідэнт Францыі Мітэран, члены французскага ўрада ды шмат якія яшчэ палітычныя лідэры *імгненнымі рашучымі* дзеямі перапыняюць фашыстоўскія акцыі. У Нямеччыне, дзе, між іншым, "Майн Кампф" забаронены законам як расісцкая прапаганда, мясцовых фашысцкіх скандалістаў непазбежна судзяць і караюць. У цывілізаваным свеце фашызм мае заўсёды моцную заслону і на ўзроўні дзяржавы, і на ўзроўні асобы.

Найбольш жорсткі фільм аб пагрозе адраджэння сусветнага фашызму зроблены немцам — журналістам Мішэлем Шмідтам. І ўжо сам факт, што фільм зроблены немцам, працуе на аздараўленне грамадства.

У Аўстраліі буйныя прамыслоўцы па сумеснай ініцыятыве з муніцыпальнымі ўладамі сабралі сродкі, каб на працягу двух тыдняў арганізаваць бясплатны масавы паказ школьнікам фільма Стывена Спілберга "Спісак Шындлера".

Урад Злучаных Штатаў у сакавіку гэтага года накіраваў 227 прадстаўнікоў камітэтаў адукацыі на штогадовы цырыманіял памяці ахвяр фашызму ў Асвенціме — з мэтай навучання дзяцей сучаснай гісторыі і прадухілення фашызму.

Мы ведаем пра работу "Мемарыяла" ды іншых грамадскіх арганізацый на тэрыторыі былога СССР, як ведаем і пра іншыя высілкі многіх шчырых і высакародных людзей тут. Але што мы ведаем пра дзяржаўныя ініцыятывы? Афіцыйную палітыку? Юрыдычныя дзеі ўладаў? Мы ведаем адно: такіх ініцыятываў, такой палітыкі — НЯМА.

Гэта не плюралізм — рэгістрацыя, публікацыя і распаўсюджванне такой колькасці расісцкіх выданняў, якая існуе сёння ў Расіі. Гэта — ганьба. І калі ў гэтай краіне няма законаў, якія б забаранялі беспрэцэндэнтную прафашысцкую прапаганду, — то гэта ганьба двойчы. Лічыць заклікі да гвалту "свабодай" могуць толькі рабы. Аб'яўляць размовы, поўныя нянавісці да чалавека, "абменам меркаваннямі" могуць толькі хлусы. Рабіць выгляд, што свастыка чорнакашулечнікаў усяго "дэталь дэмакратызаванага пейзажу", могуць альбо палоннікі страху, альбо ідыёты. Але хіба гэтыя якасці павінны вызначаць стыль палітычнага мыслення і дзяржаўнага кіравання?

(Працяг на стар. 6.)

КРАХ КАМУНІЗМУ — ВЫБУХ РАСІЗМУ?*

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 5.)

Так, посткамунізм — гэта перш за ўсё аплата па рахунках камунізму. Але можна плаціць у стылі Гавела, а можна — у стылі "дарагога чарговага Ільіча".

У еўрапейскім грамадстве 90-х гадоў, стомленага бунтамі "раззлаваных маладых" 1960-х, шумлівай барацьбой за мір 1970-х і тэрарыстычным вэрхалам 1980-х, існуе гледзішча, згодна з якім больш правільна і дальнабачна ігнараваць прагрэсуючы рост расізму, каб не правакаваць расістаў на новыя ўчынкі. Аднак прагматыкі 1990-х, якія лічаць, што калі яны не будуць звяртаць увагі, то джын расізму не выпаўзе з мутнай бутэлькі, — глыбока памыляюцца. Расіста "правакаваць" няма патрэбы — на свае "подзвігі" ён заўсёды гатовы.

А нашаму хлусліва-інтэлігенцкаму маўчанню ён толькі рады — яно пераконвае яго ва ўласнай сіле, праве і безадказнасці. І легалізуе анамалію нянавісці да чалавека ў рэалію нашага з вамі жыцця.

Пры гэтым у еўрапейскім грамадстве 1990-х лічыцца "некамільфо" выразна фармуляваць, што і бунты 1960-х, і барацьба 1970-х, і тэрор 1980-х былі зрэжысаваны адной, — нам роднай і знаёмай да сутаргі, — савецка-камуністычнай рукой.

Разнастайныя заходнія "левыя" як па камандзе кінуліся абвінавачваць толькі што прызначаны ўрад Сільвіа Берлусконі, які, у літаральным сэнсе слова, у апошні момант выратаваў Італію ад бездані камунізму, — у "неафашызме". Вердыкты былі вынесеныя і мянушкі выкрыкнутыя адразу пасля аб'яўлення складу кабінета, які фізічна не паспеў ні зрабіць, ні прадэклараваць ні-чо-га.

Тэкстуальнае падабенства аблыжных абвінавачванняў і іхні раздражнёны тэмперамент не пакідае сумліву ў тым, што рэжысура засталася ранейшай. У дзень назначэння новага італьянскага кабінету былі аб'яўленымі і вынікі выбараў у Венгрыі, дзе да ўлады пад іменем сацыялістаў вярнуліся камуністы. Тое самае адбылося ў Літве, Польшчы, Румыніі, Украіне. Захад — далікатна маўчыць. Толькі ці могуць гэтыя далікатныя "лібералы" растлумачыць, чым рэальныя неакамуністы каля ўлады лепшыя за гіпатэтычных "неафашыстаў"? Ці могуць яны ўвогуле сфармуляваць розніцу паміж гэтымі паняццямі? Не могуць, таму што розніцы паміж камунізмам і фашызмам няма. І той, хто гэтага не разумеее, рызыкуе дорага заплаціць за сваю няўцямнасць. Яшчэ горш, калі плаціць давядзецца яго дзецям.

Нязведаны чалавецтвам посткамунізм выяўляе дзіўныя феномены. Здавалася б, камунізм здэфармаваў асобу дарэшты. Але выходзіць, што ў гэтым скажэнні саміх сябе можна пайсці яшчэ далей і дасягнуць вынікаў зусім нечаканых. Можна ў адзін момант затаптаць гісторыю сваёй краіны, катаванні і пакуты людзей, што жывуць з табой побач, можна зрабіцца рабом уласнай абразы да нармальнай чалавечай маралі — гэта значыць, па ўласнай ініцыятыве і з нязбыўным задавальненнем ператварыцца ў такую субстанцыю, якую ідэнтыфікаваць як Homo sapiens увогуле немагчыма, а як Homo erecktus — выключна дзякуючы прамаходжанню.

Адзін з выразных прыкладаў падобнай метамарфозы (адзін з многіх) — гэта вітальнае слова "Независимой газеты" Аляксандру Салжаніцыну, які збіраўся вярнуцца на радзіму. "Пераспелы Лімонаў, вяшак ля парога, племянны класік, нежыццёвы, мёртвы-амерыканска хармсаўскі анекдот, еўнух сваёй славы". Ды ў якой краіне такое магчыма? У такой краіне, у якой гэта магчыма, — вось у якой. Там, дзе закідаць другога брудам — нават не від спорта, а натуральная звычка. Такая самая, як квітнеючы легалізаваны расізм. Такая самая, як абсалютна адносная мараль. "Новая", посткамуністычная экс-эсэсэрыя паўзе ў XXI стагоддзе...

* *Спавешчанне падаецца з невялікім скарачэннем.*

Яцэк БАХЕНЬСКІ (Польшча)

ЧАЛАВЕК — НАРОД — ДЭМАКРАТЫЯ — ЛІТАРАТУРА

Пачнем з простага пытання: ці варта быць чалавекам? Гэтулькі рэчаў губляюць зараз каштоўнасць. Штодзень абясцэньваюцца грошы, дабрачынне, ідэі, погляды. Але не страчвае каштоўнасці чалавек, асабліва незалежны. З гэтым пагодзяцца, напэўна, усе. Калі ўвогуле чым-небудзь і варта быць, дык гэта чалавекам. Прынамсі, на першы погляд.

Добра, а ці варта быць народам? Адказаў бы, што, на першы погляд, — так.

Цягам многіх стагоддзяў людзі з усіх куткоў свету марылі пра тое, каб стаць народам. Калі б толькі ім было дазволена! Некаторыя нават лічылі гэта сваёй галоўнай мэтай, больш важнай і вартай, чым усе іншыя мэты. Гэтак, прынамсі, думалі палякі пад гнётам паноў.

Нешта накшталт гэтага, калі не памыляюся, пачалі ўжо ў XIX стагоддзі адчуваць беларусы. Але за апошнія 200 гадоў гэта здарылася таксама з італьянцамі, літоўцамі, ірландцамі, з жыхарамі Паўночнай Амерыкі і чорнай Афрыкі. Нядаўна жаданне стаць народам яшчэ раз нагадала пра сябе ў Еўропе.

Між іншым, немцы з былой ГДР казалі даслоўна "мы народ". Неабавязкова, што яны тады мелі на ўвазе аб'яднанне з Федэратыўнай рэспублікай. Гутарка йшла аб праве людзей на дадзенай тэрыторыі адчуваць сябе неадзінокімі і мецы падтрымку.

Пасля падзення камунізму розныя аб'яднанні людзей розных краін прагалошвалі, што яны народ. І іншы раз вынікі гэтага былі трагічныя. Асабліва ў Югаславіі.

Але гэта не першае адкрыццё ў гісторыі такога роду. Як заўважыў калісь Маркс, у пралетарыяў няма радзімы. Атрымліваецца, што толькі пасля апошняй катастрофы марксізму пачало пацвярджацца дапушчэнне Маркса ў гэтай справе.

Свабоду можна прымяняць да ўсяго, нават да ўчынкаў на ўласную шкоду. Гэта вядома яшчэ з антычных часоў. Выракі судоў былі жахліва бязглуздымі. Лепшых грамадзян народ асуджаў на выгнанне толькі з-за ўласнай зайздрасці і бяздумнасці. Можна дэмакратычным чынам, шляхам свабодных выбараў скасаваць дэмакратыю. Гэта вядома з таго часу, калі Гітлер дамогся ўлады дзякуючы выбаршчыкам. Але не ведаем мы, як хутка гэта сыдзе ў нябыт. З іншага боку, не ведаем мы, як лёгка можна выкарыстаць народную незалежнасць толькі дзеля таго, каб пазбыцца яе.

Паўстае пытанне: што ў гэтай сітуацыі павінна рабіць літаратура? Існуе такі адказ, які сёння ахвотна паўтараецца ў былых камуністычных краінах: літаратура павінна пакінуць у спакоі тое, што мае адносіны да людскіх супольнасцяў, — народ, дэмакратыю, грамадства і г.д., а заняцца асобамі. Інакш кажучы, яна павінна апісваць галоўным чынам тое, што адбываецца з чалавекам, а не паміж людзьмі; хутчэй за ўсё гісторыю выспельвання дзяўчыны альбо чыюсьці смерць ад раку, чым гісторыю развіцця ці вымірання народа альбо дэмакратыі, а калі пісаць пра адносіны, то лепей сексуальныя, чымсьці грамадскія.

Тыя, хто адмаўляецца быць часткай калектыву, грамадства, народа, адмаўляецца таксама і ад удзелу ў культуры. Такія адзінкі перастаюць быць асобамі. Чым яны робяцца, не ведаю і не жадаў бы ведаць. Можа, у выніку ўзнікаючых зараз працэсаў чалавецтва ўжо не будуць дзяліць на асобы, а толькі на "штукі", як звяроў.

Адно несумненна: быць асобаю, папраўдзе кажучы, варта, але, у сутнасці, гэта не так лёгка.

Хацеў бы звярнуць увагу, што нялёгка быць і народам. Народ не паўстае са звычайнага збору якіх-небудзь там чалавечых адзінак, пазбаўленых культуры, мовы і пачуцця ўласнай годнасці.

Хватка, драпежнасць, страх перад закратаваннем, нянавісць з'яўляюцца прыкметамі племені, а не народа. І гэта выяўляецца ў многіх краінах свету. А не гэтак жа лёгка быць народам, складзеным з разрозненых асоб.

Чытаць гэта могуць людзі, што бяруць чынны ўдзел у культуры, валодаюць мовамі і належаць да народа.

Карнеліюс ПЛАЦЯЛІС (Літва)

ШЛЯХ У АДКРЫТАЕ ГРАМАДСТВА: ВОПЫТ ЛІТВЫ

Калі я кажу пра асобу і нацыю на міжнародных сустрэчах, мяне не пакідае пачуццё, што ў нейкім сэнсе я кранаюся старамоднай тэмы. Сапраўды, у сучасным свеце ў гэтых азначэнняў не адно значэнне, і вакол усіх іх даволі прымхаў. Словы "нацыя" і "нацыяналізм" асабліва пасля другой сусветнай вайны былі дапоўнены новымі адмоўнымі сэнсамі з абодвух бакоў, падзеленых жалезнай заслонай. Цікава тое, што абодвум бакам гэта адмоўнасць была няяснай, яна вызначалася розніцай паміж рыторыкай і сэнсам альбо розным падыходам да свядомасці. Мы (я маю на ўвазе такія нацыі, як балтыйская і беларуская) жылі на перыферыі свету, выслухоўваючы ўсходнія і заходнія казанні з гэтай нагоды і разумеючы іх пасвойму.

Літоўцы таксама апускаліся ў маўклівую (бясслоўную) ідэалогію савецкага інтэрнацыяналізму, якая асуджала ўсе віды нацыяналізму, апроч дзіўным чынам скроенага расейскага. Мы жылі з духам пярэчання — да чужой таталітарнай сістэмы вакол нас. Гэты дух меў патрэбу ў падтрымцы і падкладцы, і мы знайшлі яго ў досыць абстрактным паняцці (канцэпцыі) нацыі са сваёй гісторыяй і наследаванымі ўяўленнямі. Абстрактным, таму што ў думках мы не звязвалі яе ні з якімі малымі супольнасцямі, г.зн. рэальныя людзі вакол нас, як усе супольнасці, былі скасаваны, апроч розных бессэнсоўных і пачварных савецкіх арганізацый. Гэта была сітуацыя, у якой сфармавалася наша разуменне нацыі. Таму, калі пачаўся вызвольны працэс савецкага грамадства, мы звязвалі вызваленне асобы з вызваленнем нацыі і думалі, што з вызваленнем нашай незалежнай, дэмакратычнай дзяржавы вырашацца ўсе нашы праблемы. На Захадзе на нашы крокі глядзелі з падазрэннем і хваляваннем. І, як засведчылі падзеі ў былой Югаславіі, на Каўказе, у Сярэдняй Азіі, такое стаўленне не было беспадстаўным.

Але наш (я маю на ўвазе людзей з інтэлігентных колаў, якіх ведаю) нацыяналізм быў іншы. Мы, ці некаторыя з нас, усё яшчэ бачым пэўную каштоўнасць у адносінах да нацыі як такой. Мы знаходзім гэтую каштоўнасць у культуры і мове і ўсведамляем іх важнасць не толькі для саміх сябе, але таксама і для ўсяго свету. Я думаю, гэта ясна людзям, што маюць справу з літаратурай, у першую чаргу пісьменнікам. Таму што пісьменнікі найчасцей з уласнага досведу ведаюць, што мова — гэта не толькі сродак зносін, але сам свет. І яна (мова) існуе не толькі дзеля іх, каб ствараць узоры мастацкай літаратуры, але гэта нешта больш значнае і каштоўнае. Мы імкнемся стварыць свае ўласныя цывілізацыі ў свеце мовы, але ніколі не імкнемся заваяваць усё. Кожны выраз абмежаваны і кожная спроба зрабіць адну з моў універсальнай збядняе яе. Таму што ў моў ёсць свае абмежаваныя тэрыторыі, дзе іх традыцыі глыбокія і жывыя. Нацыя — гэта тэрыторыя. Наша жаданне дамагчыся большай публікі — гэта жаданне з зусім іншай сферы інтарэсаў. Таму што пісьменнік найперш гаворыць сам з сабою, са светам, які знаходзіцца ўнутры яго і складаецца з яго ўласнай мовы і культуры.

Такое гуманнае разуменне каштоўнасці нацыі досыць рамантычнае і асабовае. Такія адносіны не маюць нічога агульнага з калектыўнай помстай і іншымі агрэсіўнымі дзеяннямі, якія вызначаюць негатыўны бок "нацыяналізму" ў сучасным свеце. З іншага боку, відавочна, што нацыя павінна ствары́ць сваю ўласную дзяржаву, дзеля таго, каб захаваць сваю культуру і індывідуальнасць. І тут паўстае пытанне: якую дзяржаву?

Кожны з нас ведае адказ: цывілізаваную дзяржаву з адкрытым грамадствам вольных людзей (ці нешта ў гэткім родзе). Але вельмі нямногія з нас ведаюць шлях да такой дзяржавы, у нямногіх ёсць трыванне рухацца да яе марудна, таму што па дарозе сустракаюцца парогі. І першы парог — гэта нашыя абстрактныя адносіны да нацыі, аб якіх я нагадаў вышэй. Можа быць, гэта гучыць дзіўна, але ў маім разуменні шлях у адкрытае грамадства пачынаецца з пачуцця супольнасці, са здольнасці абмяркоўваць нашыя штодзённыя праблемы са сваім суседам і ажыццяўляць самакіраванне (мясцовае ці ў межах нацыі) разам з усімі. Нацыя надта далёкая ад асобы, надта разнастайная і часцяком надта расчароўвае. Калі чалавек не можа зносіцца з рэальнымі людзьмі і калі ён абазнаны толькі ў абстрактных ідэях, якія чуе па ТБ, то яго лёгка напалохаць нацыяй, якая падаецца ткім чынам. Такое здарылася з некаторымі інтэлігентамі ў Літве. Па-мойму, такое няўмельства зносіцца разумным чынам — адзін з многіх аспектаў нашай пост-таталітарнай свядомасці.

Канешне, свядомасць посттаталітарнага грамадства развіваецца ці, прынамсі, мяняецца. Гэта лёгка заўважыць, параўноўваючы нашыя палітычныя выступленні за апошнія пяць гадоў, якія вы маглі знайсці ў друку, пачуць на мітынгах і нават у парламентах. На пачатку вызвольных рухаў тэксты зазвычай былі вельмі эмацыйныя, нават геніяльныя ў сваёй нянавісці. Гэта быў час, калі большасць нашых слухачоў не гатова была чуць што-небудзь яшчэ ад нас. Нацыя ў працэсе вызвалення прымае агульную ідэалогію і патрабуе пэўнай адданасці ад сваіх чальцоў (**членаў. — Рэд.**). Некаторыя людзі напалоханы гэтымі патрабаваннямі, нават калі гэтыя патрабаванні рэальна не апісаны, а гучаць толькі ў іх падсвядомасці. Не кажучы ўжо аб людзях іншых нацыянальнасцей, што жывуць у гэтай краіне.

Я думаю, гэта не вялікая трагедыя. У гэтым ірацыяналізме ёсць пэўная мудрасць. У кожным моманце ёсць ісціна. І людзі, якія могуць разумець цяперашнюю сітуацыю больш глыбока, напрыклад, інтэлігенцыя, павінны адчуваць гэтую ісціну. Гэта азначае, што яны павінны пісаць з пачуццём павагі да яе, без высакамернасці сваёй уласнай праўды і настойліва спрабаваць рацыяналізаваць грамадскія размовы (г.зн. у размовах знаходзіць рацыянальнае зерне). Гэта вельмі важна, і многае залежыць ад інтэлігенцыі, якая пастаянна выказвае незадавальненне сваім нязначным уплывам на грамадства. Таму што, як мне здаецца, немагчыма стварыць грамадзянскую супольнасць без разумных зносін. Наша жыццё ўсё яшчэ эмацыйнае і поўнае абсурдаў з-за неразумення. Патрабуецца час, каб рацыяналізаваць гэтыя адносіны. Досыць працяглы час настойлівых высілкаў.

Але адно, я веру, пэўна: мы не можам дамагчыся поспеху ў стварэнні адкрытага грамадства, прымушаючы каго б там ні было — асобу альбо нацыю. Мы вымушаны прайсці праз іх самавызначэнне і таксама праз гарантыі правоў чалавека для абодвух бакоў. І толькі тады асабовая і нацыянальная напружанасць знікнуць, і рана ці позна кожны зразумее, што дастаткова пажыў у закрытай зоне. Кожнае грамадства і, у першую чаргу, асоба маюць патрэбу ў нармальным чалавечым жыцці, і толькі частка людзей хоча спачатку ўтрымаць свае ідэі. Адкрытае грамадства дае магчымасць кожнаму ажыццявіць свае жаданні і нікому не дазваляе навязваць свае ідэі і каштоўнасці іншым.

Міхась ТЫЧЫНА (Беларусь)

АКТ ТВОРЧАСЦІ І БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭННЕ

Прырода стварыла дзівоснае вока стракі, што складаецца з мноства вачэй. У тым, мабыць, была свая патрэба. Свет жа мазаічны і складаецца з адзінак, адмежаваных па "культурнай" прыкмеце.

У гэтай створанай прыродай і гісторыяй мазаіцы Беларусь займае сваю ячэйку.

Нацыянальная культура ў нас у выніку вядомых працэсаў катастрафічнага XX стагоддзя так і не стала агульнапрынятай нормай, як тое назіраецца ў іншых народаў. Межы ўжывання яе дужа размытыя. Магчыма, якраз таму мы запінаемся, шукаючы ў думках адказы на самыя простыя пытанні. Напрыклад, па геаграфіі: дзе знаходзімся? На Захадзе? А можа, на Усходзе? Ці ўсё яшчэ на паўшляху "з варагаў у грэкі"? Ясна, што да еўрапейцаў нам далёка, а што да еўразійства, то... з чым яго ядуць? Так, мы жывем на самым скрыжаванні культур, веравызнанняў, цывілізацый, нацыянальных светаў. Менавіта гэтае адчуванне (не веданне!), якое можна абазначыць словам Landespatriotismus, робіць нас тымі, хто мы ёсць, былі і будзем. Беларусамі.

Знаходжанне на скрыжаванні ідэолагі "беларускага шляху" падаюць як найвялікшую нашу бяду (ці можна наогул жыць на скразняках?). Але ж гэтак жывуць многія "малыя народы" — ад Эстоніі да Грэцыі. Трываючы націск з двух бакоў, яны навучыліся выкарыстоўваць сабе на карысць сваё геаграфічнае становішча. Беларусы сціпла задаволены развагамі пра сваю цэнтральнасць у Еўропе.

Наша бяда іншая. Мусіць, яе меў на ўвазе Васіль Быкаў, калі назваў кніжку сваіх эсэ "На крыжах".

Зрэшты, назва знаёмая. Толькі ў Коласа яна была лірычнаю — "На ростанях". У Гарэцкага — псіхалагічнаю: "Дзве душы". А ў Янкі Купалы, Ігната Абдзіраловіча, Кузьмы Чорнага —філасофскаю: "Шляхам жыцця", "Адвечным шляхам", "Млечны Шлях".

У Быкава ў назве свеціцца біблейская сімволіка: гісторыя чарговы раз пацвердзіла ісціну жыцця і шляху Ісуса Хрыста.

Вось жа беларусы раскрыжаваны між мінулым і будучыняй. У час (XIX стагоддзе), калі народы адраджаліся нацыянальна, беларусы выходзілі з летаргіі, спазніўшыся ўсяго на некалькі дзесяцігоддзяў. Але гэтае спазненне ім дорага каштавала. Наша духоўнае Адраджэнне было змята, раздушана, збэшчана. Сёння свет стаіць на парозе новага часу, цэлай геалагічнай эры і спадзяецца на кансалідацыю. А беларусы толькі-толькі збіраюцца прайсці этап першапачатковай самаідэнтыфікацыі. Бацькаўшчына ў нашых унікальных умовах пакуль што іграе пазітыўную ролю, сацыяльна гуртуючы нас у адно цэлае і рыхтуючы да жыцця ў адкрытым, плюралістычным грамадстве.

Хочам мы ці не, але падзел ідзе не на тых, у каго ёсць банкаўскі рахунак і ў каго яго няма, у каго высокі або нізкі адукацыйны і культурны цэнз. Падзел ідзе на тых, хто шчыра працуе на нацыянальнае Адраджэнне, і на тых, хто саромеецца беларускага слова або нават варожа ставіцца да яго. Адчуўшы сябе на скрыжаванні, многія разгубіліся: куды ісці? У камунізм, то ўжо зведалі яго на ўсю катушку. Факт сваёй прыналежнасці да нацыі беларусаў, зняважанай і амаль знішчанай ранейшым рэжымам, усё яшчэ здольная духоўна адрадзіцца, дае маўклівай народнай большасці новы імпульс да жыцця. Беларускасць стала масонскім знакам далучанасці асобы да таямніцы быцця. Беларусы многае забылі, але не забылі, што за сваё маленькае жаданне быць сабою заплацілі надта вялікую цану.

Першыя крокі да адкрытага грамадства зроблены. Назад дарогі няма — там змрок таталітаршчыны-татаршчыны. Патрэбна хоць невялікая падмога звонку. Няхай гэта будзе "План Сораса". Важна, што і іншыя лічаць: мы ідзем у правільным напрамку.

Тутэйшы люд павінен быць пэўным, што дзейнічае ў адпаведнасці з сусветнай практыкай, якая сцвярджае не толькі правы асобы наогул, але і яе права адчуваць сябе часцінкай нацыянальнага гурту. На жаль, у мясцовай прэсе і на старонках газет нашых бліжніх суседзяў мы знаходзім не падтрымку, а кпіны з "самасційнасці", "краёвага патрыятызму" і інш. На нас глядзяць так, быццам беларусізацыя ў нашых надзвычайных акалічнасцях вядзе непазбежна і выключна да нацыяналізму. Аднак жа гэты шлях ужо скарыстаны іншымі, і беларусы ведаюць, што гэта такое. Не, Аральскае мора, якое высахла за стагоддзе на дзве трэці, проста павінна вярнуцца ў свае берагі, каб у навакольным ландшафце ўсталявалася нарэшце экалагічна-нацыянальная раўнавага і геапалітыкі крыху супакоіліся з сваімі прагнозамі сусветных катастроф. Ідэя Адраджэння ў нашых умовах сёння вельмі эфектыўная дзеля мабілізацыі палітычнай волі. Можа, больш эфектыўная, чымся ідэя дэмакратыі, да якой нам яшчэ расці і расці. Што яна такое, каб класці за гэту даму свае жыцці? Пакуль што стае і таго глытка свабоды, які атрымалі.

Можна бясконца кружыць у коле: "асоба" і "нацыя", "нацыя" і "асоба". Выхад жа адзіны — у творчасці новых формаў быцця. Каб стварыць сваю культуру, трэба найперш выпрацаваць правілы, структуры, працэдуры. Вядома, многае ўжо мелася раней, і варта толькі ўспомніць, адрадзіць. Але многае трэба ствараць нанава — ад простага побыту да горных сфераў духу. Працы тут, з улікам нашае марудлівасці, на паўстагоддзе. І кожнаму знойдзецца справа па душы. Твараць жа заўжды — любячы, радуючыся, захапляючыся, узвышаючыся над мінулым.

Яно гэтак, усе ці амаль усе формы ўжо вынайдзены на Захадзе. Вось жа адбылося знаёмства жыхарства на Беларусі практычна з усімі кірункамі палітычнай думкі. Але ці дасць сама па сабе заходняя або ўсходняя культура гарантыі вольнага развіцця беларускага духу? На жаль, ніхто і ніколі, а ў наш час асабліва (прыгадаем мітрэнгу з мінулагоднім рэферэндумам), не пытаў у беларусаў, як яны хочуць будаваць свой Дом. Усе шляхі, што вядуць да растраты творчай энергіі, гэтыя войны і рэвалюцыі, справядлівыя і несправядлівыя, класавыя і расавыя, наша людства адвяргае. А вось перавагі штодзённай працы "на лусту хлеба, на родны край", калі ўсё робіцца, паслухаючыся голасу душы і сумлення, добра-такі спазналі за ўсе вякі. Сказана бо: што ў працы здабыта, тое доўга будзе жыта.

І наастатак словы Ігната Абдзіраловіча, аўтара ідэі творчага пошуку "беларускага шляху": "З нашага высокага парыву індывідуальнага і народнага адраджэньня ня створым жа гвалту і енку ні для іншых, ні для саміх сябе: не павінна быць беларускага мэсыянізму. І вялікім і малым, і для сваіх і чужых ён — прымус, зьдзек і сьмерць. Уласным коштам — мільёнамі сьмерцяў, хваробы, нуды служылі мы чужацкім мэсыянізмам. Не на гэтай падставе збудуем нашу будучыню.

Трэба шукаць на другіх шляхох".

Яўген СВЕРСЦЮК (Украіна)

КОШТ СВАБОДЫ ВЫБАРУ

Свабода слова была адвечнай марай інтэлігенцыі ў Расійскай імперыі. Як мара вязня пра неба.

Але не толькі інтэлігенцыі. Пасля вайны сярод сялян Заходняй Украіны хадзіў анекдот пра слова.

Чырвоныя вызвалілі. На сценах замазалі ўчарашні паўстанцкі лозунг "Свабода народам — Свабода Чалавеку". Зямлю адабралі. У калгас згуртавалі. "Усё аддам, — кажа дзядзька, — абы толькі далі па радыё сказаць адно слова да ўсяго свету. Толькі адно слова "Рятуйте!"

Вялікая вера ў сілу слова. Наіўная вера ў разуменне і спагаднасць свету.

У народзе жыве адвечная вера ў невытлумачальную сілу слова і пачуццё той ісціны, згодна якой "Напачатку было Слова". Тое слова, якое выказвае сэнс з'яў і крык душы.

Уласна, з такога слова і ўзнікае творчасць, што прагне свабоды. Ёй патрэбна неба, а не столь, якую даюць зверху "дзеля зручнасці".

Самыя дарагія ўкраінскія магілы — магілы змагароў і мучанікаў за свабоду ад Тараса Шаўчэнкі да Васіля Стуса, што загінуў у Пермскай вобласці ў карцэры 36-й зоны асобага рэжыму ўжо ў 1985-ым. Кошт свабоды мы сплацілі цалкам.

Але свабода ўсім ўпала раптам. Разам з падзеннем эканомікі і жыццёвага ўзроўню. Мы яе чакалі, як манны нябеснай, чакалі стагоддзямі. Але многія не заўважылі і не ўзрадаваліся. Трэба прама сказаць, што верныя служкі рэжыму, сярод іх і многія пісьменнікі, у ёй і не мелі патрэбы. Яны нават узлаваліся на гэтую самую свабоду...

Словам, вялікае свята ў гонар свабоды ў савецкім грамадстве не атрымалася. Усё пайшло па крузе, акрэсленым у "Вялікім Інквізітары" Дастаеўскага (раман "Браты Карамазавы". — **Рэд.**), з той, аднак, папраўкай, што супраць Хрыста і супраць яго ўзвышанага дара свабоды папрацавала некалькі пакаленняў настаўнікаў матэрыялізму, які патрабуе ператварэння камянёў у хлебы. Гэта з аднаго боку, а з другога — папрацавала стагоддзе панылага спажывальніцтва...

А ўсё-такі галоўная перашкода на шляху нашага духоўнага разнявалення ў негатоўнасці чалавека прыняць цяжар свабоды. Свабода чакае сваіх верных, адважных і ўлюбёных рыцараў, трошачкі Дон-Кіхотаў, за якімі пойдуць Санчы Пансы.

У напалову інтэлігенцкім асяроддзі, у грамадстве, што будуе камунізм, гэты тып адважнага чалавека, які верыць і прагне подзвігу, быў выкаранены. Захаваўся толькі тып ціхага думанніка, які не мае наступнікаў...

Спачатку чаканай свабоды патрабавала нагрувашчаная энергія адмаўлення і выкрыцця. Магутная хваля змыла жалезную заслону і трохі пакамечыла другую заслону, пабудаваную чалавекам унутры сябе дзеля зручнасці. Гэта было захапляльнае відовішча — падзенне моцна збудаваных куміраў у прысутнасці іх будаўнікоў і прыхільнікаў. Аказалася, ніхто з тых, хто даў клятву і цалаваў, не гатовы пакласці жывот за іх. Аказалася, усё было толькі дзеля карыслівай гульні, разлічанай на загіпнатызаваную масу, дэмаралізаваную тэрорам.

Відовішча хутка азвычаілася, хваля стала слабой, і абывацель запатрабаваў не відовішчаў, а хлеба. Забаронены плод свабоды згубіў водар.

На хвалі адліву выявілася, што вызваленне нацыі звязана з эканамічнай незалежнасцю, свабода асобы — гэта найперш выпрацоўка ўнутранай асобы. Без унутранай культуры і духоўных запатрабаванняў свабода — дар бясплённы. Яго не прымаюць, больш таго, яго ахвотна разменьваюць на пустыя дэкларацыі. На гэтай мелі сустракаюцца і робяць адну справу і крайнія левыя, і крайнія правыя, для каторых свабода — толькі адно зручная нагода пралезці да ўлады. Яны разлічваюць на масу, абяцаюць яе накарміць, яны гавораць вельмі зразумелай і звыклай мовай.

Я не думаю, што нам пагражае вяртанне да будаўніцтва камунізму. Але нам сур'ёзна пагражае далейшая прафанацыя каштоўнасцяў і дэмаралізацыя чалавека на шляху знешняй імітацыі. Мы перажылі бяскроўны пераварот, які, па сутнасці, быў проста падзеннем прагнілага рэжыму. Нармальна такі пераварот павінен канчацца судом над тымі, хто беззаконна расправіўся з чатырма пакаленнямі лепшых людзей краіны. Такі суд патрэбны не дзеля расплаты з саўдзельнікамі злачыну супраць чалавека, а хутчэй дзеля кваліфікацыі іх беспрэцэдэнтных дзеяў і дзеля размежавання дабра і зла ва ўяўленнях людзей цяперашняга пакалення. Інакш нам пагражае захаванне старых ілжывых паняццяў, захаванне рабскай згодлівай мовы паўпраўды, якая лёгка пераходзіць ад адной кан'юнктуры да другой. Бо ж інерцыя размывання традыцый і нацыянальных каштоўнасцяў працягваецца — паралельна з размовамі аб адраджэнні. Бальшавіцкі рэжым стварыў тып чалавека, арганічна варожага культуры, што адносілася да старой надбудовы. Наступ на культуру ішоў шырокім фронтам, аднак пры гэтым дазвалялася выкарыстоўваць яе складнікі дзеля патрэбаў ідэалогіі. Ядро культуры — яе духоўная аснова — лічылася варожым "адзіна дакладнай ідэалогіі".

Сёння гэты чалавек, які захаваў сваю ўладу і свой утылітарны стыль мыслення, застаецца сілай антыкультурнай. У яго няма арганічнай прылучанасці да культуры і няма разумення яе жывых вытокаў. Між тым культура ствараецца і захоўваецца людзьмі, беззаветна адданымі ёй.

У посткамуністычным свеце дэклараваныя каштоўнасці ўпалі разам з рэжымам, які іх падтрымліваў усімі сваімі сродкамі. Для "кадраў, якія вырашаюць усё", цяперашні свет — гэта свет без каштоўнасцяй, і таму ён горшы. Адмаўляючыся ад сваіх ўласных ідэалаў, гэтыя кадры не могуць паважаць нацыянальныя і агульначалавечыя святыні. Адсюль іх поўная паняверка і абыякавасць, што выходзіць за межы прыстойнасці. Мы перажываем пераходны перыяд. Чалавек учарашняга дня доўжыць сваю дэструктыўную справу. Выхаваны на эклектычнай філасофіі матэрыялізму і на практыцы спакаранасці, ён гатовы яшчэ і яшчэ раз выпрабаваць на нас мадэль "сацыялізму з чалавечым абліччам". Семдзесят гадоў ён не верыў ні боскай мудрасці, ні досведу чалавецтва. Не верыць і цяпер. А ж у сутнасці матывы ўсе яго на паверхні: пазбаўлены ініцыятыўнасці, прынцыпаў і доўгу, ён проста не здольны дзейнічаць ва ўмовах свабоды. Усе яго звычкі бескантрольна ўладарнічаць, выхваляцца, абяцаць і не выконваць абяцанняў цягнуць яго ў звыклую каляіну. Вось і ўся філасофія. Але ў гэтай філасофіі ёсць зародак сацыяльнай небяспекі: логіка выжывання штурхае лгара на шлях рэпрэсій і злачынстваў. Ён пачынае з дыскрэдытацыі чужых каштоўнасцяў. Свабоду ён заўсёды йменаваў "гэтак званай". Сёння, калі яна (свабода) сышла да ўзроўню абыякавай вуліцы, дробныя гандляры сталі гандляваць ёю, бравыя шаўкапёры — гуляцца, дасведчаныя душыцелі — выкручваць.

Словам, на развалінах Вавілонскай вежы змяшаліся паняцці, і слова згубіла сваю вагу. Хіба можна змагацца за свабоду слова, якое згубіла сваю вагу?

Адзін з хітрыкаў д'ябла — падмяніць скарб — слова, — ператварыць яго ў сродак падману і пусціць у спекуляцыю. За такое слова ніхто не пойдзе ў турму. За такую свабоду слова змагацца ніхто не стане... Якраз зручны момант прыбраць такую настылую свабоду да рук!

Мне ўяўляецца своечасовым накіраваць высілкі інтэлігенцыі на абарону свабоды слова. На абарону аўтарытэту слова. Але практычна гэта азначае найперш змагацца з інфляцыяй слоў. Вярнуць слову яго першапачатковую сілу — яго выток.

"І прыступіўся да Яго спакусьнік і сказаў: калі Ты Сын Божы, скажы, каб каменьні гэтыя зрабіліся хлебамі. Ён жа адказаў яму: напісана: ня хлебам адным жыць будзе чалавек, але ўсякім словам, выходзячым з вуснаў Божых" (Мц., 4:3-4).

Узгаданы Вялікі Інквізітар удакладніў думку спакусіцеля: "Ты хочешь идти в мир и идешь с голыми руками, с каким-то обетом свободы, которого они, в простоте своей и прирожденном бесчинстве своем, не могут и осмыслить, которого боятся они и страшатся, — ибо ничего и никогда не было для человека и для человеческого общества невыносимее свободы!"

Нашы маленькія інквізітары таксама разумеюць узровень мас, на які яны заўсёды арыентаваліся. На сцэну выходзяць Хлестакоў, Наздроў і Чычыкаў, апанаваныя ўтробным сумам па настольніцы-самабранцы. Звыклым рухам яны разгортваюць пазамінулагадовыя газеты, дзе чорным па белым напісана пра "ўсеагульны дабрабыт працоўных у СССР". І народ, прадукт сваёй эпохі, выбірае Наздрова, Хлестакова і Чычыкава сваімі прадстаўнікамі ў парламент. А там яны ўжо вызначаюць меру свабоды.

Што ж рабіць ахоўнікам каштоўнасцяў перад пагрозай гэтага другога яднання "партыі і народа"?

Ім, канешне, трэба нагадаць і вытлумачыць словы іх настаўніка наконт гісторыі, у якой тое, што першы раз надыходзіла як трагедыя, пры паўтарэнні ўжо абярталася фарсам...

Але галоўнае — трэба напоўніць жывым і ахвярніцкім сэнсам боскі дар свабоды.

Усе нашыя заваёвы — толькі пачатак барацьбы. Апошняя выснова мудрасці Фаўста вечна нагадвае:

... Толькі той жыцця і волі варт,
Хто кожны дзень за іх ідзе на бой.

Усе нашыя намаганні — ад негатоўнасці дзейнічаць згодна з гэтай высновай, што перасцярагае ад вечных паўтораў.

Дар свабоды абавязвае чалавека вечна рабіць выбар, цяжкі выбар.

Ідэалісты ўсіх часоў пачыналі з вузкага шляху. Па евангельскім запавеце.

Украінская літаратура ўвогуле стала магчымай як выбар па доўгу сэрца — супраць плыні. Па сваім статусе ў імперыі яна была апазіцыйнай, бо, згодна з царскім указам, "украинского языка нет, не было и быть не может".

Але гэта яшчэ не той выбар, які надаў ёй (літаратуры) дух і вобраз. Галоўны выбар рабіў сам пісьменнік. Наследуючы традыцыю антыімперскую і нацыянальна-вызваленчую, ён абіраў Шаўчэнкаўскі шлях выгнанца — арышты, турмы, высылкі і, як мінімум, стан паднагляднага.

Пры бальшавіцкім рэжыме да вайны было ліквідавана дзвесце пяцьдзесят украінскіх пісьменнікаў.

Пасля гэтага ўроку ўкраінскія шасцідзесятнікі зрабілі свой выбар і пайшлі ў лагеры. Больш дзесяці з іх сталі ганаровымі сябрамі замежных цэнтраў міжнароднага ПЭН-клубу.

Нам ці не святкаваць перамогу? Але свабода акупляецца ахвярамі. Свята, здаецца, задоўжылася. А між тым на даляглядзе жвава крочыць Чычыкаў у абдоймах з мёртвымі душамі, Наздроў ухвальна вітае шэльму Хлестакова, які ведае кшталт свабоды.

Але не гэтак аддалена ўзвышаюцца пацямнелыя крыжы, быццам камертоны, што нагадваюць дакладны тон і адсякаюць фальшывыя галасы.

Што ні кажыце, і слова, і крыж — сімвалы свабоднага выбару.

Юрый ШЫЛАЎ*

"ЭРАС І ТАНАТАС" У КУРГАНАХ ПРАРАДЗІМЫ АРЫЕЎ

З этнаграфіі розных народаў добра вядома аб узаемасувязях вясельных і пахавальных абрадаў. Маладая аплакваецца як "памерлая" для родзічаў; нябожчык убіраецца нібыта да шлюбу альбо як немаўля, маючае быць нованароджаным Маці-Зямлёй. Падобныя ўяўленні добра прасочваюцца і ў археалагічных помніках. Так, у Паўночным Прычарнамор'і IV — II тысячагоддзяў да нашай эры нябожчыкаў уладкоўвалі ў скурчаных паставах, блізка адпаведным эмбрыянальным. Прасочваецца таксама чалавекападобнае афармленне магіл і насыпаў (рвоў, кромлехаў) над імі. Пры гэтым парталы дальменаў надзяляліся сімволікай геніталій, а затычкі адтулін у іх — сімволікай фаласаў. У курганах каля Стараселля (міжрэчча Дняпра і Інгульца) выяўлены асабліва яскравыя факты. Адна з грабніц была перакрыта насыпам, розным слаям якога нададзены абрыс мужчынскай фігуры ў чэраве жаночай: у іх агульным цэнтры, на поўдзень ад грабніцы, знаходзілася варонка з рытуальнай імітацыяй зліцця мужчыны і жанчыны. Мужчынскае баство, такім чынам, падаецца сынам жаночага баства, які нараджаецца; аднак адносна нябожчыка (мужчыны сярэдніх гадоў) абое яны выступаюць бацькамі. Далей нябожчык-"сын" і ягоны старэйшы "брат-бацька", выходзячы з жаночай фігуры, павінны далучыцца да яе шасці ўжо "народжаных дзяцей" — драўляных стодаў каля яе ног. Месцазнаходжанне дадзеных стодаў адносна цэнтра насыпу ("цяжарнай прамаці") магло выкарыстоўвацца для каляндарных назіранняў за ўзыходамі сонца паміж вясновым і восеньскім раўнадзенствамі. Такім чынам, "нованараджэнне" нябожчыка звязвалася са спрыяльным паўгоддзем гадавога цыклу, што пацвярджаецца выяваю на сценах грабніцы месяцава-сонечнага календара...

Разгледжаны і многія іншыя прыклады з курганоў Стэпавага Прыдняпроўя і прылеглых да яго раёнаў, што дазволіла расшыфраваць міфы, прынамсі, міф аб прамаці светабудовы бессмяротнай Адзіці, якая спараджае свайго сына-мужа Дакшу, а таксама прабацьку чалавецтва Мартанду. Гэты і мноства іншых міфаў знаходзяць адмысловыя адпаведнасці ў "Рыгведзе" — індаарыйскім зборы свяшчэнных гімнаў. Гэтак пацвярджаецца гіпотэза П.Крэчмера, В.Геаргіева, В.Даніленкі, А.Трубачова аб тым, што цэнтр арыйскай прарадзімы знаходзіўся ў Стэпавым Прыдняпроўі. Супастаўленне міфатворчасці стваральнікаў "Рыгведы" і курганоў дазваляе перайсці на *другі ўзровень* навуковага асэнсавання тэмы "Эрас і Танатас".

Вядома, што асноўны міф індаарыйскай "Рыгведы" апавядае аб барацьбе героя Індры -"Яйка" са змеем Урытрай-"Варотамі" за валоданне зародкам новагадовай светабудовы Валай-"Ёмішчам". Вытокі дадзенага міфа, а разам з тым вытокі курганнага абраду знойдзены ў вусці Псла. У аснове кургана "Цегельня" адкрыта свяцілішча, меўшае выгляд змеяпадобнага рова з культавай ямай-"яйкам" каля хваста. Падобная пабудова была і пад старажытным насыпам, а яго першая дасыпка была пабудавана над ровам у выглядзе двух змеяў з ахвярным слупом паміж іх галовамі. Размешчаны непадалёку курган "Кормилица" таксама паўзнік над змеяпадобным свяцілішчам, але ахвярны слуп тут быў заменены стэламі — чалавекападобнымі і фалічнымі, меўшымі прыкметы Індры і яго паліцы-ваджры. Больш позція дасыпкі "Цегельни", "Кормилицы" і вакольных курганоў мелі выгляд ужо знаёмай нам Прамаці. Грудзі больш позняй з іх былі прадстаўлены параю культавых ямаў з прыкметамі дзвюх паставаў Нябеснай Балеі — што звязвае, згодна з індаарыйскімі вучэннямі, патойбочны і горні светы, быццё-і-нябыт... Згодна з аўтарытэтнымі высновамі Ф.Кэйпера, асноўны міф "Рыгведы" адлюстроўвае архетып зачацця і звязаны з дактрынаю ёгі (змея Кундаліні, які ператвараецца ў "вены" Іду і Піндалу), якая ў сваю чаргу адлюстроўвае архетып фармавання эмбрыёна; Ф.Кэйпер прасочвае таксама сувязь дадзеных архетыпаў як з Нябеснай Бамяй, гэтак і з Прамаці. Такая канцэпцыя цудоўна пацвярджаецца матэрыяламі ўказаных і іншых курганоў арыйскай прарадзімы.

Вышэйразгледжаныя археалагічныя (а таксама лінгвістычныя і этнаграфічныя) дадзеныя даюць падставы для пераходу на *трэці ўзровень* асэнсавання тэмы "Эрас і Танатас" — на ўзровень фізічных узаемасувязяў быцця-і-нябыту.

Выяўлена, што "Цегельня" і "Кормилица" — найстаражытныя з дзесяткаў тысяч даследаваных дасюль арыйскіх курганоў — размяшчаліся ў асаблівай, даволі анамальнай экалагічнай зоне. Магнітны і радыяцыйны фон тут значна вышэйшыя, а клінападобны разлом у зямной кары спалучаецца з правільнымі кругамі мантыйскіх каналаў, што створаны анамальнымі патокамі гравітацыі. Строгае размяшчэнне курганоў на ўказаных вышэй кругах сведчыць аб тым, што арыйскія жрацы-брахманы не выпадкова выбралі гэтую мясцовасць для сваіх могільнікаў і свяцілішчаў — а з мэтаю пераадолення нябыту. Можна меркаваць, што вышэйзгаданыя прыродныя фактары сілкавалі біяполе не толькі жывых, але і мёртвых. Мяркуючы па разгледжаных вышэй абрадах, тут у жывых людзей асабліва актывізавалася лібіда і гены, пад- і надсвядомасць. Адносна ж мёртвых можна дапусціць натуральна-рытуальнае (г.зн. магнітна-радыяцыйна-гравітацыйнае, а таксама біяпсіхічнае) аднаўленне тых складнікаў біяполя і розуму, якія вылучаюцца з магілаў разам з распадам плоці і мозгу. Не выключана, што жрацы інтуітыўным шляхам навучыліся ўзнаўляць тыя складнікі, якія практычна вечна захоўваюцца і працягваюць функцыянаваць у магілах; электрамагнітныя палі біяфізічных малекул жалеза (па Г.Петраковічу) і "інтэрфейсныя" ўласцівасці касцей (па Р.Фурдую і Ю.Швайдаку).

Не выклікае сумлеву, што, супастаўляючы пануючыя ў Індыі вучэнні аб перасяленні душ і ёгу, з аднаго боку, а з другога — свяцілішчы і могільнікі арыйскай прарадзімы, навука зможа далёка пасунуць тое вывучэнне Бяссмерця, якое было закладзена ў 1975 годзе публікацыяй кнігі Р.Моудзі "Жыццё пасля жыцця".

**Аўтар — старшы навуковы супрацоўнік Інстытута археалогіі Акадэміі навук Украіны, загадчык аддзела гісторыі часопіса "Український Світ". У 1990 годзе выдаў кнігу "Космические тайны курганов" /М.,"Мысль"/. – Ю.З.*

Валадымір ГРАБОЎСКІ*

МУЗЫКА І ДУХОЎНАСЦЬ: ПАМІЖ ЭРАСАМ І ТАНАТАСАМ

Нататкі на палях вялікай тэмы

У супастаўленні такіх захапляльных, велічных і загадкавых з'явішчаў, якімі, безумоўна, ёсць музыка і духоўнасць, нічога дзіўнага няма. Бо сапраўды, у часе ўсеагульных катаклізмаў нашага "трагічна пашкуматанага XX стагоддзя" (Л.Грабоўскі), зварот да з'яў мастацтва, духоўнасці, магчыма, дапаможа зразумець пэўныя асаблівасці чалавечага быцця, людской сутнасці. Зрэшты, такое паяднанне, прычым у філасофска-светаглядным сэнсе, мае даўжэзную гісторыю, — больш таго, — сёння не зашкодзіла б што-кольвек з тых ведаў прыгадаць. Маю на ўвазе старажытных. Платон, далей Арыстоцель мелі вялікі стасунак да духоўнасці (душы — psychē). Тэарэтычная заглыбленасць і шматаспектнасць у распрацоўцы першага мысліцеля сур'ёзна дапоўнена другім, які, пайшоўшы далей, адрозніваў тры "здольнасці" (ці аспекты) psychē — "жывёльную", "пачуццёвую" і "паэтычную" (інтэлектуальную). Першая ўласціва раслінам, другія дзве — жывёлам, а ўсе тры — толькі чалавеку. Зразумела, што ў дадзеным кантэксце нас найболей цікавіць трэцяя ўласцівасць душы, г.зн. "паэтычная".

Што датычыць музыкі, то старажытныя мысліцелі, у адрозненне ад сучасных, надавалі ёй надзвычай вялікую вагу. Напрыклад, старажытнакітайскія вучэнні ў музыцы (і танцы) бачылі сродак трымаць свет у парадку і засвойваць яго на карысць людзям. Стройная і шырокая сістэма поглядаў на музычнае мастацтва, яго патэнцыйныя магчымасці ўплыву на выхаванне ўнутранага свету чалавека (гэта значыць яго духоўнасці) была ў Старажытнай Грэцыі. Ці варта выкарыстоўваць тую сістэму для практычнага ўжытку сёння? Іншымі словамі, ці магчыма цяпер, напрыканцы XX стагоддзя, такая рэканструкцыя — хай з найлепшымі намерамі — гістарычнага тлумачэння і падыходу да музыкі як да актыўнага чынніка духоўнасці? Хутчэй — не. Не асмеліўся б катэгарычна сцвярджаць зараз, што вымогамі музыкі, вымогамі "пекнага" можна кардынальна пераняць свет.

Вяртаючыся да пачатку, нагадаю, што музыка як від мастацтва (адзін са сфер прадуктыўнай дзейнасці чалавека) і духоўнае, духоўнасць не заўжды правамерны ў беспасярэднім супастаўленні. І справа не толькі ў тым, што асобныя віды мастацкай творчасці цяжка ўявіць сабе як ёмішчы духоўнага. Занадта шырокае і ёмкае гэта паняцце — духоўнасць, і не заўжды ўдаецца яго канкрэтызаваць. Калі ж уявіць сабе... гучанне твораў Ё.С.Баха, якія ў сваёй большасці сугучныя, можа нават адэкватныя паняццю духоўнага, — то справа праясніцца. Як кажа сучасны польскі музыколаг Богдан Поцей: "Бах — гэта веліч абстрактная і татальная: квантытатыўная, вымерная веліч аб'ёму ці сферы і веліч невымерныя, духоўная, ідэйная". Так, але зноў жа давядзецца нагадаць, што Бах жыў 300 гадоў таму і, хоць яго філасофска-музычныя ідэі з часам не састарэлі, — сёння яны вымагаюць карэктыў. Нават калі б мы дапусцілі, што духоўная субстанцыя найпаўней прысутная ў рэлігійна-літургічных або творах, той ці іншай мерай звязаных з рэлігійнай тэматыкай, а ў іншай музыцы — менш альбо зусім адсутнічае, — такі шлях не дасць вынікаў. Такое дапушчэнне не мае пад сабою грунту, што і будзе пэўным сведчаннем паўнаты і шматаспектнасці катэгорыі духоўнага (не толькі адносна музыкі).

Таму, абгрунтоўваючы дапушчальнасць шырокага тлумачэння духоўнага ў музыцы, ёсць сэнс звярнуцца не толькі да сакральнай музыкі. Напрыклад, нескладаны вясельны скрыпкавы найгрыш беларускага народнага музыкі "Каб разжаліць маладую" з двухдыскавага альбома беларускіх даследчыкаў З.Мажэйкі, І.Назінай, Т.Варфаламеевай) мае на мэце спрыяць "уваходжанню" маладой у абрад вяселля і "расчуліць", напэўна, прысутных. У музычным аспекце гэты найгрыш — па-першае, шмат чаго гаворыць і блізкая не толькі беларусам, але і прадстаўнікам іншых народаў Цэнтральнай Еўропы, а, па-другое, чыста з музычнага боку, нясе ў сабе штосьць большае, чым службова-рытуальную функцыю. Магутнае тварэнне традыцыі, зразумелай і ўласцівай усім...

Зрэшты, могуць запярэчыць, што музыка не абавязкова павінна высвятляць сваю сутнасць праз *духоўнае*. Цалкам магчымыя (і, мабыць, карысныя) паралелі: музыка і рытуал; музыка і нацыянальнае (інтэрнацыянальнае альбо паза- ці наднацыянальнае); музыка і мысленне; музыка і рэлігія; музыка і гульня; музыка і палітыка; музыка і вайна... Пэўнаю мераю давядзецца закрануць асобныя з гэтых паяднанняў.

... Звяртаючыся да Святога Пісьма, каштоўнай крыніцы духоўнасці ў найшырокім разуменні гэтага паняцця, няўзброеным вокам бачна значная прысутнасць у ім музычнага пачатку. Асабліва ў Старым запавеце. Гэта — складаная і шырокая тэма, вымагае асобнага мэтанакіраванага даследавання. Тут жа варта зрабіць колькі крэсак. След зазначыць, што ў асобных выпадках "прысутнасць" музыкі, а таксама блізкіх да яе спеваў, танцаў у Святым Пісанні выходзіць далёка за межы нашай тэмы. Тут, магчыма, больш падыдзе другая частка назвы тэмы: "паміж Эрасам і Танатасам". Экстрапалюючы шматлікіх персанажаў антычнай міфалогіі з іх яскравай, часта дзейнай роллю на таямнічыя старонкі старазапаветнай гісторыі, можна адшукаць пэўныя аналогіі.

Адно з першых "уключэнняў" музыкі як "дзейнай асобы" ў Святым Пісанні стасуецца таго выпадку, калі Лаван дакарае Якаву: "Чаго ты ўцёк употайкі і перахітрыў мяне, не сказаўшы мне нічога, — і то й абакраў яшчэ? Я б цябе выправадзіў *з радасцю, са спевам, пад гул цымбалаў ды гусляў!*" (падкрэслена мной. —**У.Г.**) (Кн. Быцця, 31:27). Тут музычны пачатак выразна асацыюецца з радасцю, весялосцю. Падобных прыкладаў з выкарыстаннем музыкі як чынніка раднаснага пачатку можна было б прывесці безліч. Прычым радасць, весялосць не заўжды бывае з прычын, якія мы маглі б сёння лічыць слушнымі: "... калі Давід вяртаўся, забіўшы філісцімляніна, выйшлі жанкі з усіх месц... з радасцю ж спявалі і танчылі пад гукі бубнаў ды цымбалаў" (1 Цар., 18:6). Не ўваходзячы ў сутнасць падзей, адлюстраваных там-сям па "суседстве" з музыкай, зазначу, што яна, звычайна, была носьбітам не толькі радаснага ў розных варыянтах. Музыка нярэдка спрыяла настроям безвыходнага суму, трагедыі: "Цытра мая галосіць, і дудачка мая плача..." — скардзіцца праведнік Іоў з нагоды ўзрушэнняў, што выпалі на яго долю (Іоў, 30:31). Рэлігіязнаўцы сведчаць, што падзеі, апісаныя ў кнізе Іова, адбыліся вельмі даўно, як і самім яго сведчанням блізка 5000 гадоў. Іншы прыклад, што высвятляе "сумную" функцыю жалобных песень, ёсць у кнізе прарока Іезекііла:

"... жалобная песня, якую павінны спяваць сумна дочкі народаў... над Егіптам і над усім яго насельніцтвам, спяваць павінны сумна, — слова Госпада Бога" (Іез., 32:16). Функцыя музыкі ў Старым запавеце, такая разнастайная па прызначэнні і характары, — у Новым запавеце займае значна больш сціплае месца. Тут яна пераважна абмяжоўваецца функцыяй услаўлення: "Гаварыце між сабою ўголас псалмы і гімны ды духоўныя песні, спявайце ды ўслаўляйце ў сэрцах Госпада" (Еф., 5:19). Выразнае памкненне да сакральнасці, да катарсісу — і роля музыкі, якую яна тут адыгрывае, мае месца не толькі ў Новым запавеце, а карэніцца ў Старым: "Слаўце Госпада... спявайце яму... хай весяліцца сэрца шукаючых Госпада",— наказвае Давід Асафу ды яго братам (1 Пар., 16:8-10).

Параўноўваючы музычнае мастацтва з іншымі сферамі чалавечага духу — з навукай, філасофіяй, літаратурай (паэзіяй), — пры пэўных аналогіях, усё ж адзначаецца шматмоўнасць музыкі, яе невычэрпнасць, бязмежнасць... Радасць, сум, цярпенне, гнеў, жаль, захапленне — да бясконцасці можна пералічваць станы чалавечай душы, што даступныя не толькі для музычнага выразу, але і натуральна ёй уласцівы. А колькі музычных "сведчанняў" застаецца па-за вербальнымі азначэннямі, так бы мовіць, невымоўных, і ў той жа час такіх шматмоўных для чалавека! Успрыняцце музыкі адбываецца зусім не розумам, а пачуццямі праз эмацыйныя станы. Апошняе ёсць дужа важным і, звычайна, не робіць пазнанне (усведамленне, засваенне і г.д.) музыкі якімсьці непаўнацэнным ці непаўнавартасным, бо "разумовае ўспрыняцце — палавінчатае... Ад розуму да мудрасці — доўгі шлях" (Я.Сверсцюк).

"Concerto misterioso" вядомага сучаснага ўкраінскага кампазітара Леаніда Грабоўскага — твор для 9-ці розных інструментаў, напісаны ў 1977 годзе. Прысвечаны памяці мастачкі Кацярыны Білокур, звычайнай вясковай жанчыны з Украіны, якая ў сваёй творчасці найдаступнейшымі спосабамі адлюстравала пэўныя бакі ўкраінскай ментальнасці. Кампазітар, інспіраваны творчасцю арыгінальнай мастачкі, творыць новую мастацкую вартасць з высокім змесцівам духоўнага пачатку... Слухаючы падобную музыку, мы адначасна "чуем песню ўласнай душы" (Хасэ Артэга-й-Гасэт)...

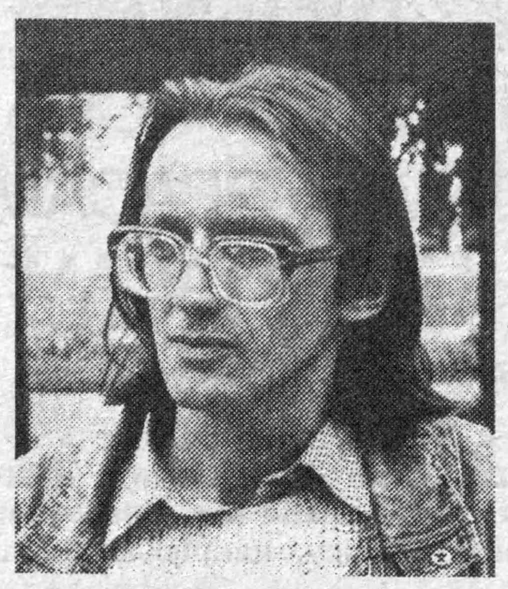
След зазначыць, што кампанаванне і майстэрства выканання музыкі ёсць выключнае рамяство, якому трэба доўга, цярпліва і сістэматычна вучыцца. Магчыма, таму й часта сустракаецца думка пра незразумеласць музыкі, яе адарванасць ад шырокіх мас. Тут жа месцяцца, пэўна, карані думкі пра прызначэнне мастацтва для нешматлікай аўдыторыі... Не прамінуць і таго факта, што мова музыкі паддаецца зменам, прычым нярэдка радыкальным, значна часцей за іншыя мастацтвы, хоць "адзін і той жа жыццёвы стыль пульсуе ў мастацтвах, так непадобных паміж сабою" (Х.Артэга-й-Гасэт). Варта адзначыць значную розніцу ва ўспрыняцці музыкі цяперашнім пакаленнем і ў мінулым: рызыкну сцвердзіць, што сучасны чалавек нават пры больш прыхільным і дапытлівым стаўленні да музыкі, як да чагось велічнага, духоўнага і да т.п., — чакае ад яе значна меней, чымсьці чалавек мінулага. Не бяруся дакладна вызначыць паняцце "мінулае", але дапускаю, што найноўшыя набыткі цывілізацыі, прагматызм, роўна як і катаклізмы, трагедыі нашага веку, наклалі значны адбітак на душу чалавека. Асобныя мысліцелі выказваюць думкі пра пэўную адчужанасць ці дыстанцыю ў сучасным успрыняцці мастацтва. Магчыма, гэта і ёсць адной з прычын вялікіх намаганняў творцаў музыкі сучаснасці вярнуць увагу якой бы ні было цаною — у пошуках штораз новых — усё больш складаных — спосабаў выразу?..

Звяртаючыся да праблемы музычнай мовы, у прыватнасці да яе абнаўлення, можна прыгадаць выказванне, што ў "мастацтве якія-небудзь паўтарэнні бессэнсоўныя" (Х. Артэга-й-Гасэт).

(Працяг на стар. 10.)

Алесь ЧОБАТ

"ПУСТА ЦЯПЕР У АЙЧЫНЕ..."

ЧАТЫРЫ ПАРЫ ГОДА

I

Гарачым лугам у чырвань зыходзяць двое,
правальваюцца скрозь лета да непрытомнага раю,
цені, травы і шлохі сплятаюцца над галавою,
вянком два цені спавітыя, душны дзень дагарае,

памяць ужо атручаная, словы дрыжаць, як чмялі,
ужо дзесятая стома перасыхае ў горле,
двое ў адным каханні забылі ўсё на зямлі
і доўга на белых аблоках плывуць, куды вецер гоніць,

куды нясе назаўсёды распуста лета сляпая
або жанчына ўцякае ад самой сябе пад замком,
калі, як пялёсткамі, пацалункамі аблятае
ці, як трускаўка, тае пад языком.

II

Смецце. Восень. Смярдзіць плацкартным вагонам.
Сніцца разбураны хутар. У печы агонь дагарае.
Сала. Міска з блінамі. Спацелы графін з самагонам.
Смутак. У бліжнім лесе рэха грыбы збірае.

Сцежка бяжыць пустая. Прымаразак. Павуцінне.
Гайдаецца час павучком, абрываецца вечным лёсам.
Лягчэе ў кішэні пляшка. Пуста цяпер ў Айчыне.
Спакой, як пух за труною, прыбіты першым марозам.

Ах, тая восень... Болей такой ніколі не будзе.
Так лёгка думкі да смерці падыходзяць паволі,
калі абрыдла хавацца ў нармалёвыя людзі
двум адзінотам бяздомным на хутары ў вечным полі.

III

Жоўты цягнецца лёд. Чорны вецер вые з ракі.
На базарах далёка людзей абмінаюць сабакі.
Самы час на загад, каб да Вільні прыбеглі ваўкі
з чалавечымі мордамі па-над вопраткай колеру хакі.

Кроў і плюта. Адліжная плюта і кроў.
Памяркоўны спакой. Неакрэслены тлум беларусаў...
Абыякавы гоман між ворагаў і сябрукоў:
сексуальна-таварныя клопаты ў іх прафсаюзаў...

Цесна белай зімою і душна прапасці за так.
Горад крамаў пустых напаўняецца людам парожнім.
Сон, як гліна з абрыву, да долу ляціць, і скразняк
працінае да болю — як перад паўстаннем апошнім.

IV

Так было — так мінула. Калі нават целам адным
быць не хочам даўно і калі раздзіраюцца душы...
Над пасёлкам вісіць толькі лісця счарнелага дым.
Па дарозе — канавы, балота і жоўтыя лужы.

Вось такая вясна... Тут рыхтуюцца час паканаць.
Назапашана ўсё — на сябе, на дзяцей і на продаж.
Смеху варта адгэтуль што клікаць, а што праклінаць —
перамелецца ўсё працавітым і спраўным народам...

Панядзелак. Дарога. Апошні тутэйшы дзівак,
нападпітку й няголены, доўга чытае газеты.
Клункі. Торбы. Суседзі. Знаёмы да болю бардак.
А за сто кіламетраў ужо пачынаецца лета...

НОЧЧУ НА ХУТАРЫ

Па вячэры не выйшла размова ізноў.
Неяк душна і сумна. Газніца гарыць.
Заблукаў гэты Край паміж мараў і сноў —
і пара перастаць пра яго гаварыць.

Нешта вечнае мроіцца ў гэтай глушы...
Лёс пачатку не меў — і канца смерць не дасць.
Слепа бліскаюць фары на блізкай шашы.
Толькі поле кругом — і няма дзе прапасць.

Не прапасць і не згінуць у цемры такой,
дзе адны матылькі не баяцца святла,
дзе спакой нібы смерць і дзе смерць як спакой
і дзе некалі наша айчына была...

Міхаіл РЭНДЖАЎ

"БЕЛЫЯ ДЗІКІЯ РУЖЫ..."

Пазалетась на Стружскіх вечарах паэзіі я пазнаёміўся з тым, з кім ужо загадзя быў знаёмы, калі ўчытваўся ў загадкавыя словы яго вершаў, — з македонскім паэтам Міхаілам Рэнджавым.

Наведаліся ў яго горную хаціну, якую ён, укладаючы ў яе сцены камяні, прывезеныя з розных мясцінаў краю, збудаваў сваімі рукамі, дайшлі да старажытнага манастыра Нерэзі, чые знакамітыя фрэскі натхнілі Міхаіла на кнігу вершаў, разважалі аб феномене македонскай паэзіі, пачатак летазлічэння якой —першы пасляваенны год.

Па адукацыі Міхаіл Рэнджаў — юрыст, але амаль адразу пасля заканчэння юрыдычнага факультэта адхіліўся ад літары закону і прыхіліўся да слова паэзіі.

"Высяленец з агню" (1964), "Начны рост слова" (1967), "Куды з гэтай краіны" (1968), "Слова і боль" (1969, выбранае), "На мяжы сну" (1972), "Страх" (1976), "Вершы" (1977, выбранае; на македонскай і серскахарвацкай мовах), "Поўнач" (1979), "Нерэзі" (1982), "Аўтадафэ" (1985), "Веда" (1985, выбранае), "Фенікс" (1987) — вось вядомыя мне назвы зборнікаў Міхаіла Рэнджава.

Апроч таго, ён пераклаў на македонскую мову "Эпас пра Гільгамеша", што сталася літаратурнай з'явай.

Застаецца сказаць, што нарадзіўся Міхаіл Рэнджаў у 1936 годзе; працуе цяпер у Нацыянальнай бібліятэцы.

У нас так мала перакладзена з македонскай літаратуры, што кожная публікацыя амаль аўтаматычна становіцца "адной з першых". Мабыць, і гэтай падборцы наканаваны такі ж лёс...

Перакладчык

ГОСЦЬ

Прыходзіць і зноў адыходзіць
Госць:
Здань ці сутонне

Пытаўся ў яго:
Які вецер цябе прыносіць
Якая непагадзь прадвяшчае
З якога неба спускаешся
З якога волава выплаўляешся
З якой цемрадзі
З якой злосці?

Застагнаў, нешта вымавіў
І ўва мне
Паволі схаваўся: Госць —
Здань ці сутонне

МАРМУР
(СЛУП)

Хто спіць у табе?
Хто блукае ў табе?
Які Вавілон, Візантыя якая?
Які архангел, які сатана
Які госпад?

Да цела твайго галаву прыкладу —
Пачую: ўсярэдзіне салавей

Шчабеча.

ЛІХТАР

Нашто палымнееш
Калі ніхто
У цемры цябе не бачыць?

Спавіты ў сваё маўчанне
Клічаш нячысцікаў і скарпіёнаў
Гадаў марскіх і рыбін
Каб цела тваё
У цябе забралі

Ніхто не прыходзіць
Адно толькі вецер гуляе
З анёламі зіхатлівых
Тваіх вачэй

Захоплены ў пастку
Нібы неаперaны голуб
Не верыш у смерць

І шкарлупы
Якая твой цень
Ператварае ў перлы
Не заўважаеш

АБЛОКІ

Гэта нямыя чаўны
Што носяць мой боль
І мяне суцяшаюць

Белыя дзікія ружы
У галавах у паэта

Куды плывяце, даплывіце
Мае чаўны!
Ачуньвае маё сэрца
Ад перуновага ўдару

* * *

Напісаў: Кветкі
Рассыпаліся і сталі
Акрасай сэрца

Напісаў: Сэрца
Рассыпалася і стала
Каменем —
Пасткай для чоўнаў

Намерыўся напісаць
Тады: Вечнасць
Але спалохаўся
Але спалохаўся
Каб не зікнуць

ГРОМ
(ПАЭТ)

Усю ноч хаваецца
У поцемным спраце сонца
І сонцавых коней пільнуе

Раніцай выкрадае
Каня і яго асядлаўшы
Вогненым мечам б'е па бяросце

Потым злятае
На купал
Манастыра

Апоўдні ходзіць сярод людзей
І першага каго сустракае
Джаліць у спаміжвочча

З таго каго ён уджаліць
Кажуць
Паэт вырастае

ВЯЛІКАЕ ПАЛЯВАННЕ
(ПАЭТ)

Рог загарніў. Енчыць гара
Пачалося Вялікае паляванне

З-за сонца Ваўкі
Спанад воблака Сакалы

З туману Харты
З-пад зямлі Лаўцы

У страх
У хмызняк схаваўся

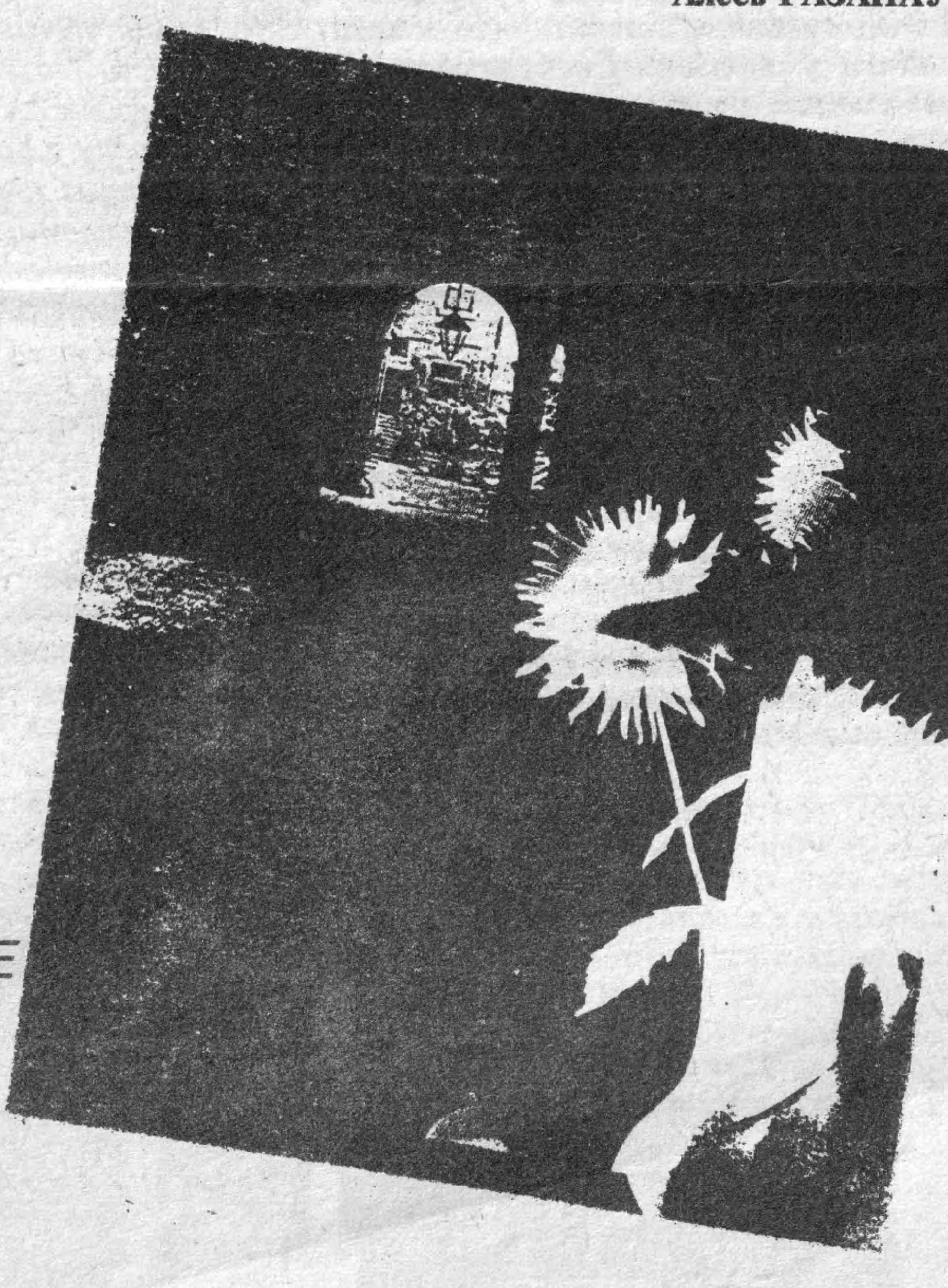
Алень

Гыркаюць-выюць Ваўкі
Крычайць-верашчаць Сакалы
Яхкаюць-брэшуць Харты

А Алень?

На небе

Пераклаў з македонскай
Алесь РАЗАНАЎ

МУЗЫКА І ДУХОЎНАСЦЬ: ПАМІЖ ЭРАСАМ І ТАНАТАСАМ

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 8)

Каб хоць як абгрунтаваць тое, якія магчымасці ў гэтым плане мае кампазітар, варта параўнаць музыку, напрыклад, з літаратурай:

"Były to owe prowincjonalne pokoje, które — tak jakwniektórych okolicach, całe strefy powietrza albo morza są rozswietlone lub upachnione miriadami niewidocznych dla oka protozoów — czarują nas tysiącem zapachów; a wydzielają je cnoty, rozsądek, nawyki, całe życie duchowe, sekretne, niewidzialne, bogate, unoszące sis tam w powietrzu; zapachy niewątpliwie jeszcze naturalne i majace barwę pory roku jak zapachy sąsiednich pól, ale już domowe, Ludzkie i zaggszczone, niby wyborna, kunsztowna i przezroczysta galareta z wszystkich dorocznych owoców, które opościły sad, aby się przenieść do szafy; sezonowe, ale związane z meblami i z domen, łagodzące ostrość szronu słodycza ciepłego chleba, letniwe i punktualne jak zegar wiejski, beztroskie i systematycsne, niedbałe i przezorne, bielizniane, poranne, nabożne, szczęsliwe spokojem przynoszącym jedynie wzrost leku i prozaicznością stanowiąca wielki rezerwuar poeezji dla tego, kto wstąpi tam, ale tam nie mieszkał".

Вытанчаны, хоць цалкам зразумелы (нягледзячы на расцягненасць усяго аднаго выказвання) урывак тэксту М.Пруста ў цудоўным польскім перакладзе. Паспрабуйце выключыць з яго пачатак (дзе кажацца канкрэтна пра што заўгодна) або з мэтаю скарачэння задоўжанасці тэксту выняць кожнае 2-е ці 3-е слова. Відавочна, што такая "аперацыя" не толькі зашкодзіла б мастацкай дасканаласці твора, але і цалкам, да непазнання змяніла яго ў дадзеным раздзеле. У музычнай жа творчасці кампазітар, вобразна кажучы, мог бы не толькі выняць асобныя словы, але зрабіць іншыя, цалкам незразумелыя для літаратурнага тэксту "аперацыі". Кампануючы музыку, аўтар не толькі вымае ці дапісвае асобныя "словы", — ён мае права выняць асобныя "літары" ў "словах", "накласці" "словы" (ці "фразы", нават "выказванні") адно на адно, — дасягаючы надзвычайнага эфекту; можа перапісаць тэкст у адваротным парадку, карыстаючыся тэмпам (гэта значыць прасторай і часам) як яму заманецца. І музычны твор, будаваны майстэрскаю рукою (такімі "варварскімі", з пункту гледжання літаратара, метадамі), кіраваны талентам і натхненнем, не толькі не страчвае, але й пачынае адсвечваць усімі барвамі вясёлкі!

Яшчэ пра адну рэч, мімаходзь закранутую вышэй, трэба згадаць. "...Праводзячы жыццё ў гульні, гуляючы ў пэўныя гульні, робячы ахвярапрынашэнні, *спяваючы і танцуючы* (падкрэслена мной. — **В.Г.**), каб схіліць да сябе багоў і адбіць ворагаў..." Гэта — Платон. "Нішто не здольна гэтак абуджаць у нас, носьбітаў позняй культуры, пачуцця свяшчэннай гульні, як музычныя перажыванні. Нават у параўнанні з рэлігійнымі ўяўленнямі насалода музыкаю мацней паядноўвае адчуванне прыгожага і пачуццё свяшчэннага..." (Ёган Хейзінга. "Homo Ludens").

... Выдатны нідэрландскі філосаф і культуролаг — апанент Артэгі-й-Гасэта — Ёган Хейзінга багата старонак сваёй працы, прысвечанай чалавечаму феномену гульні, аддаў музычнаму мастацтву. Лагічна паядноўваючы гэтыя два з'явішчы — музыку і гульню, — філосаф робіць выснову пра гульню і sacrum, музыку і духоўнае, паходжанне гульнёвага пачатку (ад жывёл) і яго аналогіі ў людзей. Ён сцвярджае, што ў жывёльным свеце гульня займае вялікае месца ў шлюбны перыяд. Прыгадваецца вычытаная дзесь у даваенным часопісе версія пра прызначэнне музыкі для інтымных стасункаў мужчыны і жанчыны, г.зн. векавечнае "шэфства" Эраса над музыкай (у гэтым кантэксце хутчэй наадварот. — **Рэд.**)... А магічны культ гульні?..

Як жа паяднасць музыку з Вечнасцю, Бясконцасцю і Космасам? Магчыма, музыка і сапраўды ёсць цэлы свет культуры, свет найістотнейшых вартасцяў чалавека, ведаў пра Сусвет, ведаў пра Бога, ведаў пра Чалавека...

---

* *Аўтар — эсэіст і музыколаг з Драгобыча (Украіна). Тэкст падаецца са скарачэннямі.* — ***Ю.З.***

Карль ЯСПЭРС

ДУХОВАЯ СЫТУАЦЫЯ ЧАСУ

Яспэрсаву пяру належыць вызначальная для сыстэматызаванае эгзыстэнцыянальнае філязофіі пісань — "Філязофія сьветаглядаў", што абачыла сьвятла ў 1919г. Аўтар яе пачынаючы ад 1908г. рабіў у псыхіятрычнай клініцы Гайдэльбэргскага ўнівэрсытэту, дзе займаўся тэарэтычнымі й мэтадалягічнымі праблемамі псыхапаталёгіі. Вынікам гэтых дасьледаваньняў сталася "Агульная псыхапаталёгія" (1913, 1946 супоўна перапрацаваная), уважаная ў сваім абсягу гэтаксама за клясычную. Тады Яспэрс болей а болей зварачаецца да цэласьцевага, філязафічнага разгляду быцьця чалавека ў крызысным буржуазным асяродзьдзі. Дзеля свайго вышменаванага першага філязафічнага твору ён у 1921г. быў запрошаны ў Гайдэльбэргскі ўнівэрсытэт на становішча прафэсара філязофіі. Наступнае дзесяцігодзьдзе Яспэрс прысьвячае наўперад навучаньню, публікуючы адно колькі невялікіх працаў. Нарэшце, у 1931 — 1932гг. зьяўляецца ягоная трохтамовая "Філязофія", у якой эгзыстэнцыянальная філязофія ўпяршыню набывае выгляд усёабдымнае сыстэмы. Заразом выходзіць із друку й ягоная філязафічная аналіза часу "Духовая сытуацыя часу", у каторай ён выяўляе як факты адчужанасьці чалавека ў 20-ым стагодзьдзі, гэтак і зьявы заняпаду грамадзтва, што бачыцца ім у панаваньні бязыменных масаў, тэхнічных апаратаў і маніпуляцыйных мэханізмаў. У якасьці выйсьця для сучаснага чалавека й апошняга "аплоту" філязафуючага суб'екта, які больш не знаходзіць усьпірышча ў распалых традыцыйных цэннасьцях і нормах буржуазнага думаньня, ён пасуляе адзінотную эгзыстэнцыю. Суб'ектывістычна зразуметая "істая" эгзыстэнцыя й гранічныя сытуацыі, за якіх чалавек прынучаны ці жыць і дазнаваць ці загрузьці ў "няістай" штадзённасьці, — усё гэта стаецца цэнтральнаю тэмаю ягонага філязафічнага творства.

На подзе ягонага жанімства із жыдзіцаю, з каторай ён, нягледзячы на ўсе рэпрэсіі, так і не скасаваў шлюбу, а гэтаксама дзеля ягоных лібэральных паглядаў, на сфармаваньне якіх вялікі ўплыў уісьціў Макс Вэбэр, нацыстыя ад 1937г. забараняюць яму выконваць свае прафэсійныя абавязкі. У 1938г. забараняецца публікацыя ягоных працаў. Практыка нямецкага імпэрыялізму ды іншыя катаклізмы канчальна сьхінаюць Яспэрса да думкі, што індывід павінны несьці адказнасьць ня толькі за сваё жыцьцё, але й за жыцьці іншых людзёў ды за кон атачаючага яго сьвету. Зараз па капітуляцыі Нямеччыны ён пачынае наважана выступаць за дэмакратычныя пераўтварэньні ў вусіх галінах грамадзтва, асабліва акцэнт пры гэтым робячы на сыстэме ўнівэрсытэцкай адукацыі. Расчараваны ў непасьлядоўнасьці гэтых пераўтварэньняў, і, наўперад, у сусім недастатковым разрахунку з фашыстычнаю мінуўшчынаю, што бачылася ня толькі на прыкладзе ўнівэрсытэтаў, ён у 1947г. пераяжджае ў Швайцарыю, дзе паступае на працу ў Базэльскі ўнівэрсытэт. У васяродку ягоных зацікаўленьняў аказуюцца цяпер праблемы гісторыі, судачыненьняў чалавека й сьвету, а гэтаксама пытаньні філязофіі гісторыі.

Яспэрсава позная філязофія ё спробаю захаваць — пад беспасярэднім узьдзеяньнем паўсталых перад людзтвам небясьпекаў — веру ў розум, які, дарма што пахісьнёны, усёткі астаецца галоўным дзейнікам міжчалавечае камунікацыі. На гэты час прыпадае й пік ягонае грамадзка-палітычнае дзейнасьці (пісані "Атамная бонба й будучына чалавецтва" 1957, "Куды рушыць Заходняя Нямеччына?" 1966).

IV. Як сяньня паймуецца людзкі быт

ЭГЗЫСТЭНЦЫЯЛЬНАЯ ФІЛЯЗОФІЯ

Сацыялёгія, псыхалёгія й антрапалёгія вучаць аглядаць чалавека як аб'ект, да каторага надабе падыходзіць на подзе дасьветчаньня, дзеля чаго ўмагчыміцца ягонае адмяненьне праз пэўныя захады; гэтак, мабыць, і можна чагось спазнаць аб чалавеку, але ня сама чалавека — чалавек, як самаадвольная магчымасьць, будзе затым зьведзены да свайго яўнага быту. Індывідум абсалютна не павінен адпавядаць таму, як ён канструюецца ў сацыялёгіі, псыхалёгіі альбо антрапалёгіі. Уважаючы ўзапраўды пазнаванае толькі за апрычонае і ўзгляднае, ён унікае гэнага знацьця, што хацелася б навукам прышчапіць пра яго. Асяганьне граніцаў пазнаванага ў быце, зьведанасьць якога цьвердзіцца дагматычна, паймуецца ім як зманлівы сурагат філязафаваньня; калі хочуць спабыць вольнасьці, наўперад апраўдваць хвальшывую веду аб быце.

Спэцыфічнае дазнаньне ўзглядам рэчаў і ўзглядам сябе як быцьця патрэбна чалавеку для ягонага паступаньня ў кажнай сытуацыі й пры ўсякім занятку. Але дазнаньня заўжды будзе не ставаць, бо яно набывае асэнсаванасьць перадусім праз таго, хто яго ўтрымлівае. Тое, што мне ўчыніць ізь ім, вызначаецца перадусім праз маё собскае хаценьне. Найлепшыя законы, найвыбітнейшыя ўстановы, найслушнейшыя заваёвы веды, найдзясьнейшая тэхніка могуць быць скарыстаны ў супрацьлежным сэнсе. Яны ператвараюцца ў нішто, калі людзі не прытарноўваюць іх да зьмесьцевае запраўднасьці. Тое, што ўзапраўды адбываецца, падлягае загэтым зьмяненьню ня толькі праз быт чалавека; ягонае нутраное ўстановішча, спосаб таго, як ён усьведамляе сябе ў сьвеце, зьмесціва таго, што яго задавальняе, — усё гэта стаецца выходзішчам таго, што ён чыніць.

Эгзыстэнцыяльная філязофія ё думаньнем, ня толькі карыстаючым, але й асягаючым усенькае дазнаньне, праз якое чалавек імкнецца стаць самым сабой. Гэта думаньне не пазнае спакмяні, а зьясьняе ды ўніфікуе быт таго, хто гэтак думае. *Пушчаны ў лунаньне* праз асяганьне ўсёга дазнаньня, быт, зафіксаваны пазнацьцём сьвету (як філязафічная дасьветчанасьць аб сьвеце), пачынае апэляваць да сваёй вольнасьці й тварыць прасьцяг свайго бязумоўнага чыненьня *ў замаўленьні* трансцэндэнцыі (як мэтафізыка).

Зазначаная эгзыстэнцыяльная філязофія ня можа набыць закончанага выгляду ў пэўнай працы альбо канчальнае завершанасьці ў творсьцьве пэўнага думаньніка. Сваім сучасным аблічам і заразом сваім непрыраўнальным пашырэньнем яна заўдзячваецца К'еркегору, чые бяссумлеўнае ўзьдзеяньне, аднак, пачынае выяўляцца толькі сяньня — бо выгукаўшы ў сваім часе ў Капэнгагене сэнсацыю, ён быў уборзьдзе забыты, і дастаў зацікаўленьне адно нязадаўга да пачатку сьветнае вайны. Шэлінгам у ягонай пазьнейшай філязофіі быў абраны шлях, на якім ён ужыцьцявіў эгзыстэнцыяльны працін нямецкага ідэялізму. Але калі К'еркегор без дасьпеху шукаў мэтаду паведаньня й ськіроўваў увагу на тэхніку псэўдонімаў і сваё "псыхалягічнае экспэрымэнтаваньне", дык Шэлінг губіў свае праўдныя імпульсы й інтэнцыі ў ідэялістычнай сыстэматыцы, якой ён — як свайму створу — быў ад маладосьці фанатычна адданы. Гэтым часам як К'еркегор сьведама быў зварацiўся да найглыбшае праблемы філязафаваньня — паведаньня — і, сілуючыся беспасярэдня дасягчы ўскоснага паведаньня, прыйшоў да назьдзіў непамысных вынікаў, якія адылі ўзрушаць кажнага чытара, шэлінгавы пошукі выглядалі нясьведамымі й станавіліся зразумелымі адно тады, калі адпіхвацца ад К'еркегора. Іншымі шляхамі, ня ведаючы адцемленых філёзафаў, адбывалася Ніцшэва прыйсьце ў эгзыстэнцыяльную філязофію. Англасаксонскі ідэялізм можна супаставіць із папярэднім этапам. Здавалася, што разбураючы ўсюдыхісны ідэялізм, ён закладвае новыя поды; але ўсё тое, што ім тады пачало вытварацца, сталася — будучы спалучэньнем трывіяльнае аналізы быцьця з прымітыўным жыцьцёвым аптымізмам — нічым іншым, як выражэньнем сьляпое веры ў цяперашнюю замятню.

Эгзыстэнцыяльная філязофія ня шукае разьвязаньняў, а толькі дойсьніцца ў шматстайнасьці паўсталага з адпаведнага выходзішча думаньня дарогай паведаньня аднаго іншым. Дарма што дачаснасьць яе відавочная, ужо сяньня праказуецца ейная пераважная няўдаласьць і апанаванасьць тлумам, які з усёга, што сустракаецца ў нашым сьвеце, уздымае несваячасны галас.

Эгзыстэнцыяльная філязофія зараз ператварылася б у справу *бесспадзеўную*, калі б *зновака пачала прыпушчаць, што ведае, чым ё чалавек*. Яна б зновака вылучыла подныя пазыцыі дасьледаваньня людзкога й жывёльнага жыцьця ў іхных тыпах, зновака сталася б антрапалёгіяй, псыхалёгіяй, сацыялёгіяй. Яна набывае сэнс толькі тады, калі ў сваёй спакмянёвасьці астаецца пазбаўленай грунту. Яна зварачаецца да таго, чаго ня ведае; яна зьясьняе й парушае, але ня фіксуе. Для чалавека, які ступіў на ейную дарогу, яна выступае выражэньнем, праз якое ён сам утрымлівае сябе ў гэтым прасьцінку, сяродкам, што перахоўвае ягоныя ўзьнёслыя часіны для дойсьненьня праз ягонае жыцьцё.

Эгзыстэнцыяльная філязофія можа ўпасьці да вымоўнае *суб'ектыўнасьці*. Самабыт тады абмыльна пачынае ўважацца за Я-быт (Ichsein), які саліпсычна зводзіцца да быцьця, што хоча быць толькі гэткім. Праўдная эгзыстэнцыяльная філязофія ё апэлюючым пытаньнем, дзеля якога чалавек сяньня зновака прабуе прыйсьці да самога сябе. Загэтым ясна, што яна толькі там, дзе зь ёю шчэ ходаюцца. Ад бязладнай замятні суцэльнасьці із сацыялягічным, псыхалягічным і антрапалягічным думаньнем яна лучае на сафістычны маскарад. І то ганячыся за індывідуалізм, то выкарыстоўваючыся як апраўданьне асабістага цынізму, яна пачынае станавіць небясьпечны грунт для гістэрычнага філязафаваньня. Але там, дзе яна астаецца праўднай, яна робіць вылучна шмат для паявы істага чалавека.

Эгзыстэнцыяльнае зьясьненьне ня прыводзіць да вынікаў таму, што яно астаецца беспакмянёвым. Яснасьць сьведам'я ня прыносіць задавальненьня, але зьмяшчае вымогу. Як пазнаваньнікі, мы здаволены й гэтым. Бо я ёсьць ня тое, што я пазнаю, і не пазнаю тое, чым ёсьць я. Заміж таго каб пазнаваць сваю эгзыстэнцыю, я толькі магу распачаць працэс пошукаў ясьніні.

Пазнацьцё чалавека тады падыйшло да канца, калі ейныя граніцы былі прасьцягнуліся на эгзыстэнцыю. У эгзыстэнцыяльныя зьясьненьні, якое асягае граніцы пазнацьця, астаюцца непаклікаными да жыцьця патэнцыі. Каб папрабаваць дабліжыцца да мэтафізікі, надабе шчэ разу на подзе эгзыстэнцыяльнага зьясьненьня сягчы ў новае вымярэньне. Тварэньне *мэтафізічнага спакмянёвага* сьвету альбо праблематыка выяўленьня выходзішча быту —нішто, калі мэтафізіка адасоблена ад эгзыстэнцыі. Мэтафізіка —на гляньво псыхалёгіі — толькі штось новапаўсталае ды існае ў хорме фантазіі й асабліва прычэпных ідэяў, у зьмесьце аповядаў і канструкцыяў быту, якія за кажнай спробай занатаваньня зараз чэзнуць. У ёй чалавек, калі яму падаецца, што ўласна запраўднае насьвятляецца, дастае спакой альбо высьненасьць неспакою й бясьпекі.

Сяньня падыходы да мэтафізыкі эгзыстэнцыяльна гэткія ж заблытаныя, як і ўсё філязафаваньне. Але ейная магчымасьць сталася, мусіць, чыстшаю, хоць і бяднейшаю. Дзеля таго што неабходная веда дасьветчаньня ў прынцыпе непаўторная, мэтафізыку немагчыма больш лічыць за від навуковае веды, а трэба наважана сьцігаваць у сусім іншым прасьцінку. Затым яна можа стацца небясьпечнейшаю як дагэтуль і лёгка прывесьці ці да забабонаў адмаўленьня ад навуковасьці й праўдзівасьці, ці да разгубленасьці, якая прыпушчае: больш нельга анічога дасягчы таму, што яна хоча ведаць ды не трапляе ведаць. Адно тады, калі гэтыя небясьпекі будуць абачаны і ўздолены на подзе эгзыстэнцыяльнай філязофіі, стане магчымай ідэя вольнасьці ў сьцігаваньні мэтафізычнага зьмесьціва. І тое, што тысячагодзьдзямі адтваралася чалавеку ў трансцэндэнцыі, зможа зновака загаманіць, па тым як будзе высваена ў зьіначаным выглядзе.

Пераклад зроблены паводля выданьня:
Die geistige Situation der Zeit. Von Prof. Dr. Karl Jaspers. Achter Abdruck der im Sommer 1932 bearbeiten 5. Auflage. Walter de Gruyter & Co. Berlin/New York 1979. (Sammlung Göschen Band 1000)

Пераклаў
Валерка БУЛГАКАЎ

ЗНО Мысляры

Др. Ст.ГРЫНКЕВІЧ

ПСЫХОАНАЛІЗА І ПРАБЛЕМЫ — ЛІТАРАТУРНЫЯ І ГРАМАДЗКІЯ

Маючы наўвеце прадставіць адносіны і ўплыў псыхоаналізы на літаратуру і на зьявішча грамадзкага жыцьця, немагчыма абмінуць, прынамся ў кароткім нарысе, гістарычнага разьвіцьця навукі Фрэуда і тых ейных найважнейшых асноваў, якія сяньня зьяўляюцца магутнаю здабычаю думкі чалавецкае. Інакш можна было-б баяцца, што апынімся бяз фундаманту, на якім, як заўсёды, стаіць кожная будыніна.

Псыхоаналіза, інакш як кажуць *навука Фрэуда,* або яшчэ прасьцей — *фрэудызм,* злучана вельмі стульна з асобаю тварца, з Фрэудам як чалавекам, з ягонаю расаю, паходжаньнем, грамадзкім становішчам і г.д. Паказываюць, як пачынальнікаў псыхоаналізы Нітшага, Шопэнгаўэра, Гэрбарта, аднак ня зусім правільна. І назоў псыхоаналізы нікаторыя хацелі-б спалучыць з прозьвішчам Жанэта, францускага псыхолёга, і Юнга. Юнг аднак быў хутчэй вучнем Фрэуда, а калі з Жанэтам мае Фрэуд некаторыя мамэнты супольныя, дык усёж-такі псыхоаналізу, як мэтоду лекаваньня а далей як асобны род псыхолёгіі ці нат філёзофіі жыцьця, дала школа Фрэуда.

Асяродзішча жыдоўскае Фрэуда, у якім ён радзіўся, вельмі характэрнае дзеля разьвіцьця падзеяў ягонае навукі. Ад самае раньняе моладасьці, буудчы жыдом, бачыў ён сваю нейкую апрычонасьць, тую іншасьць, аб якой калі ў заходняй Эўропе і не гаворыцца, дык аднак якую ўсе ня гледзячы на ўсенька вельмі добра чуюць. Гэныя вось расавыя свомасьці, побач магчыма са свомасьцямі свайго характару, далі маладому Фрэудаві тую *незалежнасьць унутраную* на пагляды, настроі, валадаючыя грамадзянствамі ці навуковымі тэорыямі. Ад вельмі раньніх гадоў цікавіцца псыхолёгіяю. Будучы маладым лекарам знаёміцца ў Францыі з найбольш тады моднымі і шырока вядомымі вогнішчамі досьледаў псыхолёгічных у клініках Шаркота і Бэрнгэйма. Вярнуўшыся ў Вену наладжывае блізка супрацоўніцтва з Брэўэрам, адным з лекараў-нэўролёгаў. З гэным Брэўэрам даглядалі супольна за адною хвораю, папулярнаю ў літаратуры ў сувязі з тым, што якга гэная хворая пачала ў пэўным сэнсе эру псыхоаналізы.

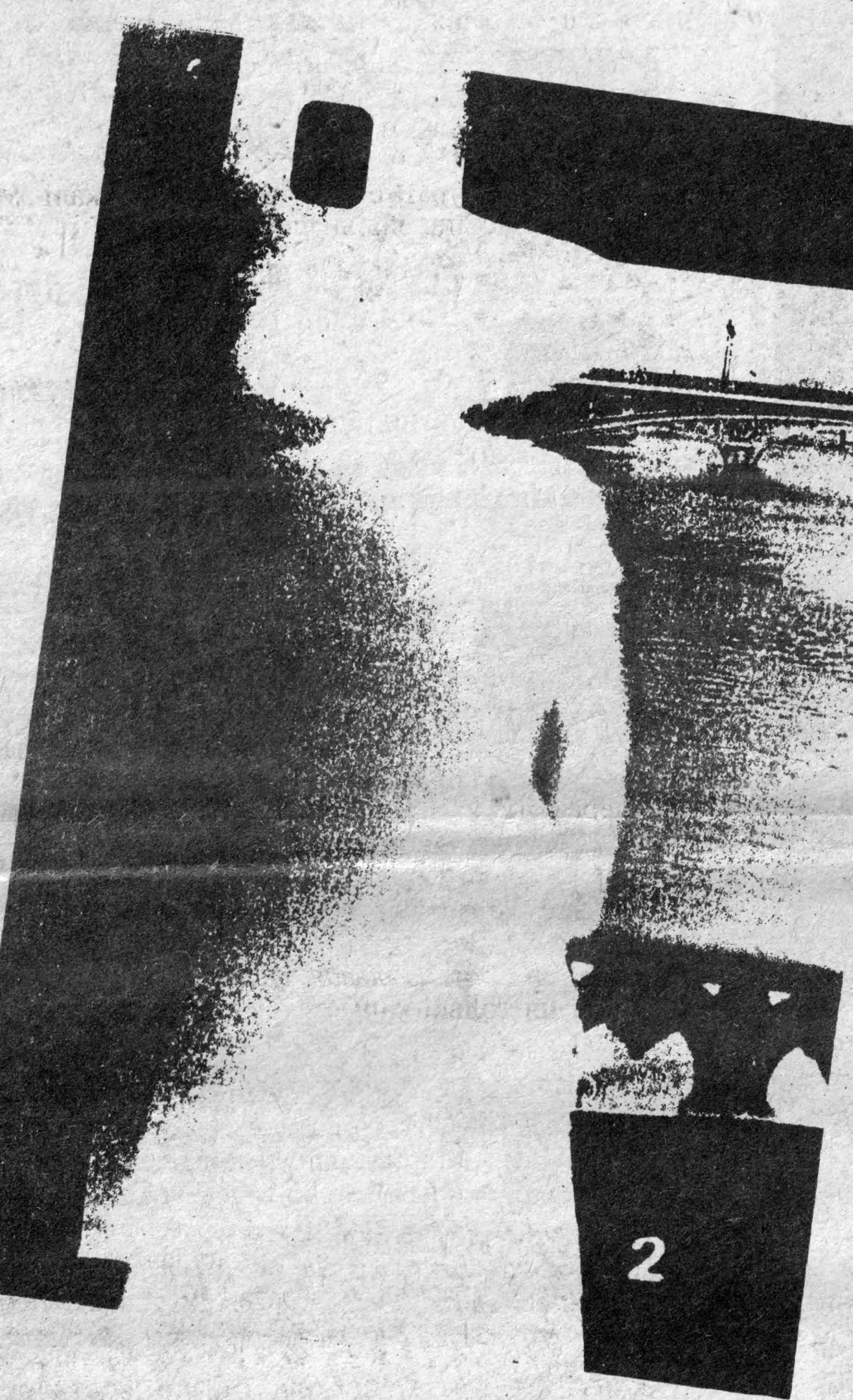
Хворая мела праявы нэўрозы, вядомае пад назоваю гістэрыі. Не магла яна між іншым хадзіць, зусім абнядужаная ляжала ў ложку, не магла нічога есьці, хаця ўсе органы цела былі быццам здаровыя, значыцца нармальнае абсьледаваньне цела не магло паказаць на тое, каб нейкі з органаў быў пашкоджаны ў сваёй дзейнасьці. Вось Фрэуд з Брэўэрам спрактыкавалі на хворай новы спосаб лекаваньня, а мяноўна выклікалі ў яе гыпнозу і ў сьне гыпнотычным давалі магчымасьць *рэагаваць* на ўспаміны, калі асабліва ўспаміны былі афарбованыя пачуцьцёва ад'емна. І цікава, што шмат якія з праяваў хворасьці пасьля такое неабмяжованае нічым рэакцыі прападалі бяз сьледу, а знача хворая здаравела, прападала абнядужаньне, заміны пры глытаньні і г.д.

На асноведзі ўжо гэнае аднае хворае паявілася новае разуменьне нэурозаў у Фрэуда. Кожнае неадрэгаваньне зьявішча, якое было нямілым з тых ці іншых прычынаў, не прападае бязсьледна, а толькі хаваецца для нашае сьведамасьці, загнанае ў нясьведамасьць ці падсьведамасьць, залежна ад сілы ад'емнага афэкту, выкліканага ў дадзенага чалавека. І вось гэныя *выціснутыя* ў "падпольле" перажываньні не сядзяць спакойна ў нясьведамасьці, а стараюцца прашмыгнуць у актуальную, значыцца сьведамую, плошчу працэсаў псыхічных пад нейкаю іншаю формаю. Дзеля гэтага яны будуць часта зусім незразумелыя.

Новым этапам у разбудове тэорыі псыхоаналітычнае была спасьцярога, што большасьць выціснутых у нясьведамасьць перажываньняў мае характар *сэксуальны.* Зразумела, што такая пастаноўка справы выклікала вельмі гарачы пратэст, у першую чаргу, у сфэрах лекарскіх, з якімі Фрэуд падзяліўся сваімі спасьцярогамі. Як сам Фрэуд расказывае ў сваіх успамінах пасьля першае лекцыі на гэную тэму пачуў ён амаль што не ў даслоўным сэнсе, як паміж ім і слухачамі вырасла пропасьць, усе адхінуліся ад яго, ніхто не хацеў з ім гаварыць, ніхто аб нішто ня пытаў. Глядзелі ўсе на яго быццам на каналію...

Трэба сказаць, што такія адносіны да псыхоаналізы можам сустрэнуць часта і сяньня. Фрэуд аднак ведаў такую атмосфэру ўжо раней, калі чалавек пакрыўджаны несправядліва абсьмейваецца сваімі ворагамі, — дык цяпер ён не паддаўся прыгнечанасьці. Бадзёра працуе далей. Пакрысе знаходзіць прыхільнікаў. Далучаюцца да яго людзі старэйшыя, людзі з вялікаю практыкаю жыцьцёваю і ведаю клінічнаю, якім новае насьвятленьне зьявішчаў у псыхіцы чалавека рабіла зразумелымі шматлікія праявы ў галіне хворасьці. Далучаюцца да яго швайцарскія псыхіятры *Блеўлер і Юнг.* Вучні ягоныя наладжываюць саюз, выдавецтва псыхоаналітычнае, якое мае на наўвеце распаўсюджываньне здабычаў новае навукі. У далейшых гадах наглядаем паміж вучнямі разыходжаньні, разломы (Адлер, Юнг), аднак тэорыя з Вены разыходзіцца па сьвеце і псыхоаналіза мае спагаднікаў на міжнародным грунце на некалькі ўжо гадоў перад вайною. З пачатнае мэтоды лекаваньня вырастае навука, абхопліваючая ўсе праявы культурнага жыцьця. Трэба сказаць, што нат' сымпатыкі і прыхільнікі фрэудызму бачаць заняпад навукі Фрэуда ў апошніх некалькінаццаці гадах ягонай дзейнасьці. Кажуць, што сыстэма заялавела, зрабілася вельмі аўторытатыўнаю, што з тэорыі навуковае вырасла нешта быццам сэкта рэлігійная і г.д. Не ўваходзячы бліжэй у ацэнку апошніх мамэнтаў, трэба сказаць, што бязумоўна цэлы сьцяг фактаў падчыркнутых Фрэудам зьяўляецца аснаўною здабычаю сучаснае культуры.

Жыцьцё ў насьвятленьні псыхоаналізы мае асаблівы зьмест. Жыцьцё будзе ігрою *імпульсаў* і ў першую чаргу імпульсаў сэксуальных. Імпульсы гэныя паводле Фрэуда маюць дзеці ўжо ад найменшых гадоў свайго жыцьця. Першы пэрыяд гэных імпульсаў праяўляецца ў *аўтоэротызьме,* хутка аднак яны пераходзяць на людзей з найбліжэйшага

асяродзішча, значыцца на бацькоў, і выклікаюць даволі хутка *комплекс Эдыпа.* Паймо камплексу Эдыпа вельмі важнае дзеля разьвіцьця тэорыі псыхоаналітычнае і зьяўляецца свомасьцю дзеля яе вельмі характэрнаю. Прыняць за аснаўны закон існаваньне камплексу Эдыпа на нармальным шляху разьвіцьця адзінкі было вялізарнаю рэвалюцыяю ў тагочасным ды на'т сяньняшнім нашым сьветапаглядзе. Нешта, што было даўней ненармальным, праява хворасьці, сяньня пачынае быць неабходным этапам. Камплекс Эдыпа азначае ня больш ня менш, як сэксуальныя спробы (хутчэй у сымбалічным чымся даслоўным сэнсе слова) ў адносінах да бацькоў, у сына да роднае маткі, у дачкі да бацькі. У пару дасьпяваньня частковыя імпульсы сэксульныя накіроўваюцца на падтрыманьне роду. Вельмі важны пераход з пары поліморфічна-пэрвэрсыйнага сэксуалізму да імпульсаў частковых сэксуальных (інакш можна казаць да нармальнага плоцьнага жыцьця дарослага чалавека). Калі пераход гэны насустрэне на сваім шляху нейкія заміны, у далейшым жыцьці праявяцца яны ў шматлікіх *нэўрозах* ці на'т хваробах псыхічных.

Як была ўжо гутарка, аснаўным мамэнтам для Фрэуда будзе той націск, які ён робіць на значэньне нясьведамых працэсаў псыхічных. Імкненьне да роскашы незаўсёды будзе згоднае з вымогамі маралі, апініі грамадзкае, узгадаваньнем, традыцыямі. Імкненьні нязгодныя з тымі ці іншымі вымогамі сустракаюць цэнзуру, якая не дапускае іх да сьведамасьці, выціскае іх, выпірае. Фрэуд вельмі абразна паказывае на розьніцу паміж сьведамасьцю і нясьведамасьцю. Сьведамасьць — гэта быццам салён, а нясьведамасьць — уваход да будыніны нашае душы. Паміж уваходам і салёнам, на нейкім быццам карыдоры паміж імі, сядзіць сторож (цэнзура), які не дапускае ўсяго, што будзе нязгоднае з традыцыямі ці абычаямі салёну. Няпрошанае імкненьне, як той назойлівы госьць, хоча пралезьці ў салён перамяніўшы вонкавы выгляд. Калі і ня здолее пралезьці, дык усё-такі наробіць гоману ў карыдоры і выкліча непарадак, не даючы спакойна жыць. Той гоман, непарадак практычна праяўляецца ў жыцьці ў розных нэўрозах, хваробах. Усе мы аб'ектамі памянёных падзеяў. Ня ўсе мы хварэем, прынамся ня ўсе мы бачым у сябе хворасьць. Жыцьцё само праводзіць ліквідацыю цяжкіх сытуацыяў. Даволі бывае шчырае гутаркі з сымпатычным нам чалавекам, каб канфлікт ня лішне цяжкі быў зьліквідаваны. Споведзь шырока практыкаваная ў каталіцкім касьцёле — адзін з доказаў, як лёгка можна зьліквідаваць даволі цяжкія канфлікты дзякуючы аднэй шчырай гутарцы з духоўнікам, да якога ідзём з даверам.

На гэтым спыніўся я ў абгаворываньні тэорыі псыхоаналізы. Нажаль не магу абгаварыць шырэй дзеля нястачы месца цэлага сьцягу мэханізмаў, якія лягчэй памагаюць зразумець навуку Фрэуда. Між іншым нічога не казаў я аб псыхопаталогіі штодзённага жыцьця, аб тэорыі сну і г.д. Агульна трэба сказаць, што няма нічога ў жыцьці, што ня мела-б свайго *сэнсу.* Кожная памылка, кожная падзея, кожны на'т сон, на які мы прывыклі заглядацца быццам на нейкую брэднюшку, усё гэта мае свой сэнс, сваю прычыну.

Ясна, што зьявішчы літаратурныя, праблемы ўзгадаваныя, праблемы рэлігійныя, праблемы маралі, агулам цэласьць працэсаў грамадзкага жыцьця паясьняецца псыхоаналізаю часта зусім інакш, чымся мы да гэтага прывыклі ў нашым жыцьці. Як ужо некалькі разоў я казаў, прынцыповае значэньне мае тутака камплекс Эдыпа, ці лепш казаць той спосаб, якім камплекс гэны быў зьліквідаваны. З гэнага камплексу вырастае, можна сказаць, уся нашая культура на шляху сублімацыі, перамены і абмену прымітыўных імпульсаў сэксуальных. Абнова гэная рэалізуецца ў нас нясьведама.

Вартасьць літаратуры, падыходзячы да яе найбольш глыбока, хаваецца ў тым, што аўтар у сувязі з канкрэтным прыкладам ці шматлікімі прыкладамі, пасьля аналізы прыведзеных фактаў дае нейкае абагульненьне. У сувязі з такім паймом літаратуры стульна злучана праца, творчы працэс. Пераказываньне толькі фактаў з вельмі цікаваю на'т фабулаю яшчэ ня будзе літаратураю, будзе гэта хроніка, можа быць адчасьці гісторыя. Бязумоўна, я ня думаю тутака зусім аб ніякай канкрэтнай форме літаратуры. Форма ня мае пры нашым падыходзе да літаратуры нейкага асаблівага значэньня. Пры такім падыходзе ды пісьменства трэба сказаць, што сапраўднаю літаратураю ня будзе літаратура факту, нараджэньне якое мы наглядалі пасьля вайны, а сяньня бачым, можна сказаць, поўны яе заняпад. Прыклад канкрэтны гэнае кароткае гісторыі літаратуры факту бачым у пісьменстве савецкім.

Літаратура належыць да праяваў інтэлекту. Аднак межы, якія яна абхоплівае, шмат шырэйшыя, чымся сам інтэлект. У гэным творчым працэсе, як у кожным іншым, трэба зачапіць аб старану, якая ў першую чаргу рашае аб вартасьці і характары адзінкі, значыцца сфэру пачуцьцёвую. Мусіць яна закрануць інстынкты, мусіць абхапіць нясьведамасьць. Бязумоўна, што літаратура спаўняла гэныя задачы шмат раней, чымся Фрэуд апрацаваў свае тэзы, чымся ўкупіў у законы факты, абгаворываныя і паясьняныя ў літаратуры.

Калі мы гаворым аб суадносінах паміж псыхоаналізаю і літаратураю, дык да гэтае тэмы можна падыходзіць з *дзьвёх* старон. Маглі-б мы прадусім прабаваць паясьніць літаратурныя зьявішчы з *гледзішча* псыхоаналітычнага, а далей спыніцца над *уплывам* фрэудызму на актуальную творчасьць у літаратуры. Мы спынімся толькі над першаю з памянёных старон.

Нельга не прамаўчаць таго, колькі месца ў літаратуры займае каханьне. Доўга раман быў амаль што не адзінаю прызнанаю формаю творства літаратурнага. Кажу аб той пары культуры чалавецкае, калі пісьменства пачынае іграць незалежную ролю ў "сьвецкім" грамадзянстве. Праблемы каханьня амаль што ня ў 100 проц. бачым у паэзіі і творстве народным. Ціж ня будзе тутака поўнае згоды з Фрэудам, калі той нам кажа, што найважнейшым мотарам жыцьцёвым будуць інстынкты, і то якга інстынкты сэксуальныя?!

Калі ў пару дасьпяваньня наглядаем амаль што не агульны поклік да званьня паэты, дык зноў дзеля таго, што дзякуючы паэтычнай форме можам выказаць усё недасказанае і схаванае ў нясьведамасьці. Творства паэтыцкае, як бліжэй здаецца і немагчыма, працуе аднолькаваю мэтодаю з псыхоаналізаю (ня будзем спрачацца, калі нехта скажа наадварот, што псыхоаналіза карыстаецца мэтодаю паэтыцкаю). Гэткае разуменьне мае сваю вартасьць агулам для паэзіі. У пару дасьпяваньня некаторыя мамэнты псыхолёгічныя творства бачым у больш яркім насьвятленьні. Пара дасьпяваньня мае столькі сумляваньняў, загадак, канфліктаў, а што яшчэ горш, канфліктаў няўяўленых, недагаворыных. У сьведамасьці ня бачым прычын, цяжка паясьніць тыя сытуацыі, якія выклікаюць няясныя, унутраныя зрухі, тугу па нечым, да нечага. І вось у творстве адкідаем спадумнага гаспадара адзінкі — інтэлект — і кідаемся на хвалі фантазіі. Карысьць суб'ектыўная з такое паэзіі бязсумліўная. Вартасьць больш шырокая, агульная будзе большая ці меншая, залежна ад таго, што прадстаўляе з сябе гэтая адзінка, які ейны талент і г.д. Часта ніколі ня вярнецца да пяра. Бываюць іншыя, больш шчасьлівыя, ці мо' зусім наадварот, якія назаўсёды астануцца ў палоне пяра і пры кожнай нагодзе канфлікту ці патрэбы сказаць нешта шчыра, гарача, ад сэрца, могуць толькі ў паэтыцкай форме выказаць усё, што накіпела і набалела ў душы. Дык гэнае творства зьяўляецца патрэбаю ўнутранаю, гэта будзе да пэўнае меры акт самалячэньня.

Ці хачу гэтым сказаць, што сапраўдныя паэты людзі хворыя?

І так і не. Што гэта патрэба натуральная — паказвае найлепш народная паэзія, дзе няма іншых імпульсаў да творства, як толькі імкненне да ліквідацыі ўнутраных канфліктаў. Ясна, што ўмовы шырэйшага грамадзкага жыцьця выклікаюць новыя аспэкты ў творстве, робяць да пэўнае меры адумыслоўцаў з паэтаў. Калі аднак гутарка аб сутнасьці справы, дык прадстаўляецца яна так, як я кажу.

Усё, што было гаворана аб паэзіі, цалком тарнуецца да іншых формаў літаратуры. Усюды бачым імпровізацыю, калі зьяўляецца пытаньне дакапацца да глыбейшых слаёў душы. Імпровізацыя і будзе актам, у якім найбольш патайныя думкі паказываюцца ў гатовай ужо форме, быццам неспадзеўкі. І форма і зьмест часта вельмі далёкія ад вартасьці чалавека-тварца, якога мы ведаем на штодзень. У імпровізацыі чалавек прадстаўляецца нам няпоўны, няма тутака інтэлекту, прынамся таго інтэлекту, што да ўсяго крытычна прыглядаецца. Незалежна ад гэнае аднабокасьці такога акту, імпровізацыя мае значэньне ня толькі суб'ектыўнае для адзінкі. Гэная апошняя ў такіх нагодах у спосаб, хаця яно на здаровы розум можа і незразумела, будзе ўцелаішчэньнем дадзенае групы, грамады, народу. У такіх імправізаваных актах зьмест пачатна бывае незразумелы, ня бачым у ім лёгікі і толькі далейшае жыцьцё паказывае, што сапраўды тварэц быў *вяшчуном.* Паэзія і творства кожнага народу дае ў розных галінах прыкладаў бяз ліку. Нашая беларуская літаратура ня розьніцца ад іншых. Дык мерыць тварца ня можна ягонаю вопраткаю, формамі хатняга жыцьця, на'т стойкасьцю ягоных паглядаў нацыянальных ці іншых. Вартасьць ягоных імпровізацыяў ляжыць зусім у іншых плошчах!..

Аб гэтым усім ведама было і да эры Фрэуда. Дзякуючы аднак яму, мы навучыліся разумець і ацэніваць, чаму імпровізацыі маюць гэткае значэньне грамадзкае і індывідуальнае. Тутака, як ня трэба лепш, наглядаем, што якга пры ацэне кожнага зьявішча найтрудней бывае знайсьці цэнтральны пункт, а знайшоўшы яго — ўсё ўжо робіцца ясным.

(Працяг на стар. 12.)

ПСЫХОАНАЛІЗА І ПРАБЛЕМЫ — ЛІТАРАТУРНЫЯ І ГРАМАДЗКІЯ

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 11.)

Артыст нездаволены з сапраўднасьці, адчувае ў сабе ўнутраны непакой, шукае палёгкі ў іншай плошчы. Ён, паводле Фрэуда, адварочываецца ад рэчаіснасьці, сусярэджывае свае зацікаўленьні на *libido,* на летуценьнях. Гэны адхіл ад сапраўднасьці, гэны аўтызм, як кажуць псыхіятры, можа давясьці да хваробы. Прысутнасьць аднак таленту дае пэрлы літаратурныя, як і агулам мастацкія. Толькі ў насьвятленьні псыхоаналітычнае тэорыі можам уявіць творства ў ягоных асновах і адначасна розныя праявы творства розных народаў, расаў. Разумеем, чаму Дантэ і Боккачыо тварылі пад цёплым паўдзённым небам, чаму нашая паэзія нашаніўская была іншаю, чымся паэзія пролетарская сучасных савецкіх пісьменьнікаў, ці на'т нашых тутака маладых паэтаў. Розная асноведзь жыцьця імпульсыўнага дае нам адказ паясьняючы ў сумлівах з плошчы літаратурнае.

Фрэудызм заўсёды стаяў блізка практыкі жыцьцёвае. Не прайшоў ён моўчкі і над праблемамі *грамадзкімі*. Формы жыцьця грамадзкага, разьвіцьцё гэных формаў мо лепш, як пры ўсіх іншых паясьненьнях, робяцца зразумелымі ў Фрэуда. Існуе вельмі блізкая аналёгія паміж суадносінамі сяброў і розных грамадаў у грамадзянствах з найдаўнейшых эпохаў, а тым, што бачым у снах, у хворых псыхічна і ў дзяцей. І хаця сказ гэны гучыць быццам фалшыва для вуха — практыка жыцьцёвая, досьледы над аналізаю сонных мрыяў, практыка са штодзённага нагляданьня за хворымі і дзяцьмі дае нам магчымасьць уявіць тыя шляхі, прынамся ў аснаўных нарысах, якімі йшло чалавецтва ў сваіх дасюлешніх падзеях.

Дзеля ілюстрацыі пакажу хаця-б на такі мамэнт, як адмова ад прынцыпу роскашы і ўмеласьць адмовіцца ад роскашы мамэнтальнае на карысьць тае-ж роскашы собскае, толькі зьдзейсьненае ў пазьнейшую пару, адным словам тое, што завецце ў Фрэуда змаганьнем паміж *Lustprinzip* і *Realitätprinzip*. Колькі трагэдыяў, колькі няшчасьцяў можам наглядаць якга ў гэную пару, найчасьцей у пару дасьпяваньня псыхічнага і фізычнага адзінак! Вузкія, эгоістычныя адносіны маладое адзінкі да ясяродзішча, ня гледзячы на спадумны ідэалізм гэнае пары ў жыцьці даводзяць да пратэстаў, рэвалюцыяў, вострых канфліктаў у адносінах да бацькоў, хаты, сяброў, грамадзянства. Яшчэ больш трагічна прадстаўляецца гэнае разьвязаньне ўзаемаадносінаў абодвых прынцыпаў у плошчы сужыцьця грамадаў, пляменьняў, народаў. Сяньняшняя заблытанасьць палітычных адносінаў у міжнародным маштабе, права "малых" і "вялікіх", як ня трэ лепш паказвае, як вельмі цяжка знайсьці тую залатую сярэдзіну, дзе добра было-б і мне і майму суседу.

Камплекс Эдыпа, які ў культурных грамадзянствах лёгка ліквідуецца і пры належных умовах робіцца магутным жаралом потэнцыяльных магчымасьцяў адзінкі, гэны камплекс у больш прымітыўных формах суадносінаў быў прычынаю забойстваў, сьмерці бацькоў, старшых родаў, начальнікаў пляменьняў. Гэны-ж камплекс на'т на вышэйшым роўні разьвіцьця праходзячы цераз перыяд Totem і Tabu грамадзянстваў прымітыўных будзе крыніцаю нашае моралі, этыкі.

Псыхоаналіза ня толькі ў адносінах да гісторыі цывілізацыі паясьняе пяройдзеныя ўжо шляхі. Можам у ёй знайсьці паясьненьні адносна падзеяў гістарычных, ці нат тых, якія наглядаем сваімі собскімі вачыма. У насьвятленьні псыхоаналізы штораз меншая колькасьць таёмных загадак, зьявішчаў, непавязаных у адну цэласьць. Бязумоўна, што падзеі чалавецкія не прызнаюць ніякіх пераскокаў. Усё тутака аднолькава з жыцьцём паасобнае адзінкі ляжыць у рамах лёгікі. Магчыма, што мы толькі ў дадзены мамэнт ня бачым законаў гэнае лёгікі. У гэнай плошчы ўплыў продкаў дзеіць на нас, быццам сьвятло тых зорак, якія даўно ўжо пагасьлі, хаця сьвятло іх і сяньня мы бачым. Чым паясьняецца факт, што бачу лепшае, а раблю горшае (video meliora, deteriora sequor). Дзе прычына, што павадыры грамадзянстваў паказываюць на мэты прыгожыя, адначасна паказываючы і на шляхі, якія да іх вядуць, з другое стараны і некаторыя слаі грамадзянства выказываюць шчырую ахвоту да зьдзейсьненьня паказаных мэтаў, а ня гледзячы на гэныя ўсе ўмовы самое зьдзейсьненьне астаецца пустым гукам?!

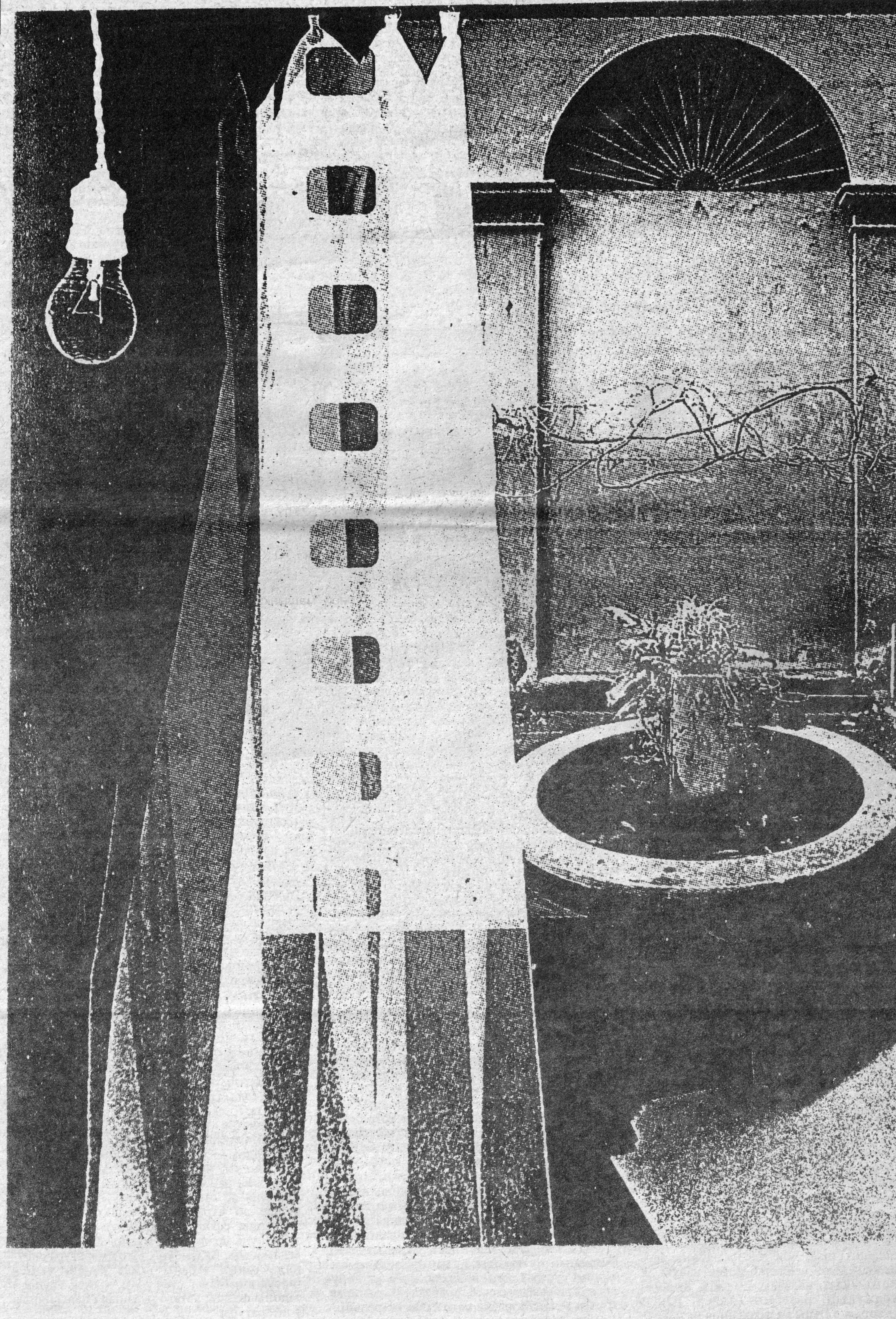
І толькі помнячы, што ў абедзьвюх сытуацыях побач з мэтамі сьвядомымі рэалізуем адначасна і тыя, над якімі няма ніякае кантролі, якіх нат прысутнасьці не падазраваем, дзеля таго, што разыгрываецца ўсё змаганьне ў плошчы нясьведамасьці, лёгка разумеем разыходжаньні паміж ідэалам і сапраўднасьцю.

Перадрук (са скарачэньнямі) з часопіса "Калосьсе", 1936г., кніжка 3.

ЗНО

Відарыс

У гэтым нумары «ЗНО» - фотаработы французскага мастака (лаўрэата І Міжнароднага Шагалаўскага пленэра ў Віцебску) **Пьера Савацье**

Рада "ЗНО": Валянцін Акудовіч (адказны за выпуск), Алесь Разанаў, Ігар Бабкоў, Юрась Барысевіч.